nx2.gug

inventarisatie historische bebouwing gemeente IJsselstein

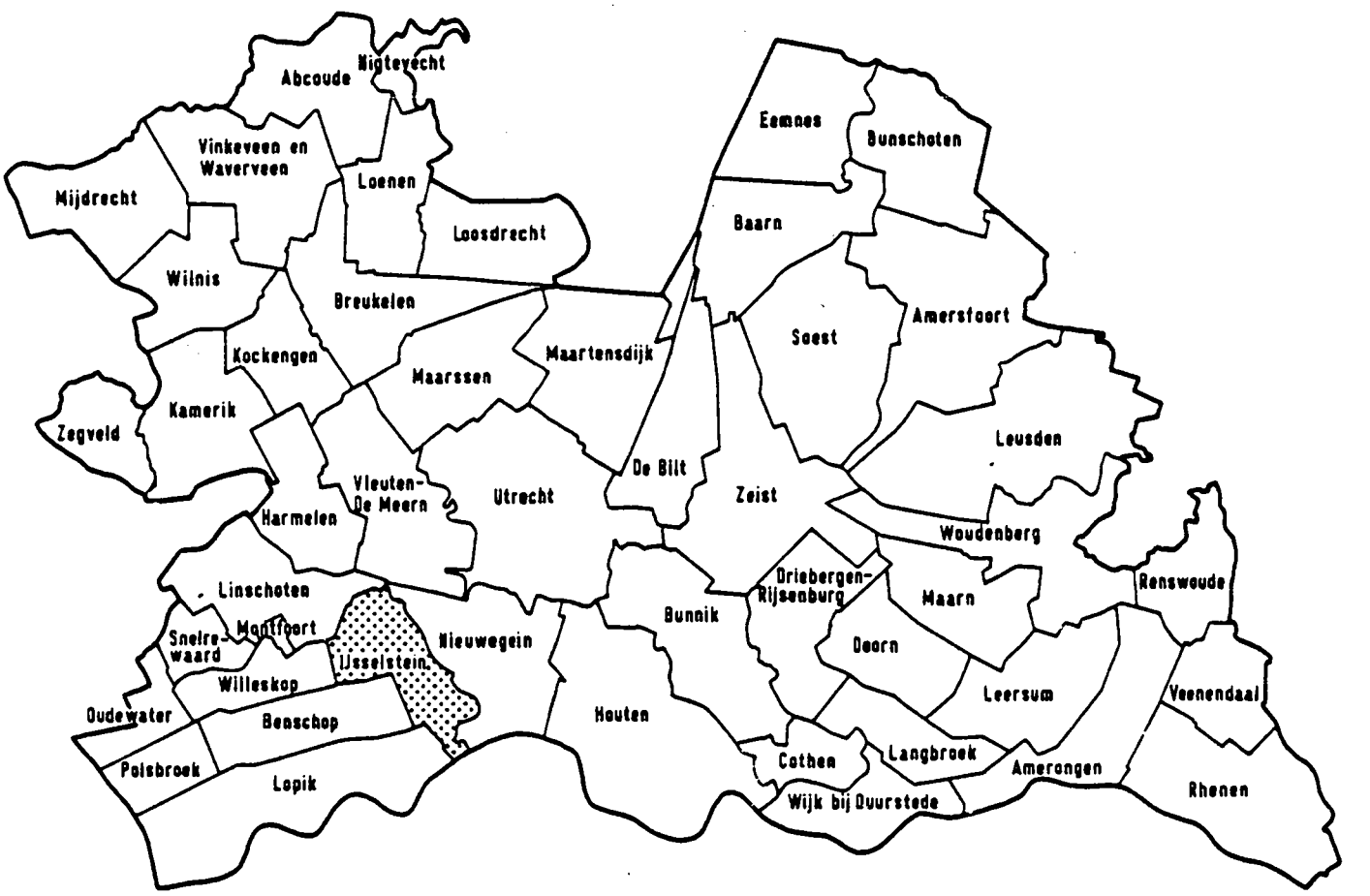

Brigitte Geurts
Renata Mimpen
Provinciale Planologische Dienst - Utrecht
buro monumentenzorg, 1987

Inhoudsopgave

Voorwoord	p. 3
Inleiding en verantwoording	p. 5
Gebiedsbeschrijvingen	
Binnenstad	p. 10
Achtersloot	p. 16
Looije Brug	p. 21
Noord IJsseldijk	p. 26
Poortdijk	p. 30
Historisch geografische structuren	p. 35
Archeologische monumenten en meldingsgebieden	p. 37
Waardevolle bomen in de gemeente IJsselstein	p. 39
Objectbeschrijvingen	p. 42
Lijst van monumenten en waardevolle objecten in de gemeente IJsselstein	p. 555

Voorwoord

Vooruitlopende op van regeringszijde aangekondigde beleidsombuigingen op het gebied van de wetgeving aangaande de monumentenzorg - namelijk het ook op dit terrein doorvoeren van een stuk decentralisatie van het rijk naar de gemeenten toe - heeft het gemeentebestuur van IJsselstein het belang erkend om te komen tot het opzetten van een inventarisatie naar alle in onze gemeente voorkomende monumentale en cultuurhistorische gebouwen, gebieden en structuren.
Daarbij is dankbaar gebruik gemaakt van een door de provincie Utrecht gedaan aanbod om een dergelijk inventarisatie-project in onze gemeente te begeleiden.
Een en ander kwam tot uiting door het verrichten van veldwerk ten behoeve van het verzamelen van de gegevens en nader onderzoek door Brigitte Geurts en Renata Mimpen, beiden studentes aan het Kunsthistorisch Instituut van de Rijksuniversiteit van Utrecht.
De verrichte werkzaamheden werden begeleid door de heer drs. R. Blijdenstein van het bureau Monumentenzorg van de Provinciale Planologische Dienst van de provincie.
Het onderzoek werd ondersteund in een daartoe ingestelde begeleidingscommissie, welke bestond uit de volgende personen:

De heer G. Langerak	vertegenwoordiger burgerij
De heer H. Jonkers	lid Historische Kring IJsselstein
De heer M. Overbeek	lid Werkgroep Behoud Lopikerwaard
De heer W.F. de Boer	ambtenaar afdelings Stadsvernieuwing gemeentewerken
De heer W. Eppinga	ambtenaar afdeling Ruimtelijke Ordening en Volkshuisvesting

Het voorzitterschap van de begeleidingscommissie berustte bij mij. Met het uitspreken van een dankwoord aan allen die een steentje hebben bijgedragen aan het thans voor u liggende inventarisatierapport, spreek ik tegelijkertijd de hoop uit dat de uitkomsten van dit rapport in de toekomst goed bruikbaar zullen blijken te zijn voor het beter tot ontwikkeling laten komen voor het voeren van een monumentenbeleid.
Op welke manier hieraan in de praktijk nader vorm en inhoud kan worden gegeven, zal ook weer mede afhangen van de op komst zijnde wijzigingen in de Monumentenwet.
Hierop zal in de beleidsadvisering aan het college van burgemeester en wethouders en de gemeenteraad nader ingegaan worden.

IJsselstein, 25 maart 1987
De voorzitter van de begeleidingscommissie
Mr. M. Roest Crollius

4

Inleiding en verantwoording

Sinds 1983 is het bureau Monumenten van de Provinciaal Planologische Dienst bezig met het inventariseren, beschrijven en documenteren van cultuurhistorisch waardevolle bebouwing, gebieden, structuren en artefacten.
Doel van deze inventarisatie is het verkrijgen van een zo compleet mogelijk overzicht van alle cultuurhistorisch waardevolle zaken in de provincie Utrecht als basis van gemotiveerde behouds- en beheersmaatregelen.
De inventarisatie wordt per gemeente verricht en loopt vooruit op de wijziging van de Monumentenwet, waarin de lagere overheden en met name de gemeenten, een grotere taak en verantwoordelijkheid op het gebied van de monumentenzorg zullen krijgen.
De provincie Utrecht heeft in eerste instatie het initiëren, het coördineren en het in samenwerking met de gemeente en particuliere organisaties uitvoeren van een monumenteninventarisatie tot haar taak gerekend.

De voor u liggende inventarisatie van de gemeente IJsselstein betreft een onderzoek volgens een uniforme methodiek, die ook in andere gemeenten wordt gebruikt. Op deze wijze zijn de gemeenten Maarssen, Bunnik en Houten geïnventariseerd.
Door toepassing van gesystematiseerde inventarisaties zal het zowel voor de provincie als voor het Rijk mogelijk worden gemeenten onderling te vergelijken en een gemotiveerde nadere selectie te maken zowel per regio als per categorie of type object.
De inventarisatie geeft inzicht in ons cultuurbezit met accent op de periode 1850-1940, waarbij integratie van bouwkundige, archeologische en historisch geografische monumenten in hun cultuurhistorische en landschappelijke context uitgangspunt is. Het vormt het basis materiaal voor een ruimer opgevat monumentenbeleid, dat niet uitsluitend gebruik maakt van de Monumentenwet (en monumentenverordeningen) maar ook van de Woningwet, de Wet op de Ruimtelijke ordening, de Wet op de Stads- en Dorpsvernieuwing en de Natuurschoonwet en waarbij de lagere overheid een grotere taak zal krijgen.

De inventarisatie kan gebruikt worden als basislijst voor een monumentenlijst- en selectie, als signaallijst voor het welstandstoezicht, als onderbouwmateriaal voor het opstellen en toetsen van bestemmingsplannen en als materiaal voor het volkshuisvestings-, stads- dorpsvernieuwingsbeleid. Tenslotte, maar zeker niet ten laatste, heeft de inventarisatie grote waarde als documentatie en voorlichting naar eigenaren/bewoners en publiek, zonder wie daadwerkelijke monumentenzorg niet kan bestaan.
Daarom ligt het in de bedoeling van de provincie en overweegt de gemeente IJsselstein om de nu voltooide inventarisatie, die in feite een gesystematiseerde geïllustreerde beschrijving is, aan te vullen met historische gegevens en te bewerken in boekvorm als onderdeel van een provinciale monumentenserie per gemeente.

Wat is in IJsselstein geïnventariseerd

De inventarisatie van de gemeente IJsselstein omvat een zo compleet mogelijk overzicht van alle objecten, gebouwen en gebieden, die een cultuurhistorische waarde hebben.
Zij herinneren ons aan een bepaalde cultuurperiode, een belangrijke ontwikkeling of een historische gebeurtenis.

Zij worden monumenten genoemd, maar dan in de ruimste zin van de betekenis. Het gaat niet alleen om de enkele kerk, kasteel of raadhuis van hoge ouderdom, maar ook om boerderijen, eenvoudige woningen en om voorbeelden van de zogenaamde jongere bouwkunst en stedebouw uit de periode 1850-1940, zoals fabrieken, gemalen, woningbouwcomplexen. Het gaat ook vaak om gebouwen samen met hun directe omgeving zoals boerderij-erven en buitenplaatsen of om groepen van gebouwen, de zogenaamde ensembles, die een historisch gegroeide eenheid vormen.
Een monument kan een gebied zijn met een opmerkelijke structuur of aanleg, soms voorzien van een bijzondere bebouwing of beplanting, zoals een park of een kerkhof.
Een monument kan ook een historisch waardevolle structuur zijn zoals een jaagpad, een oude dijk of bijzondere waterloop.
Ook kleine elementen, artefacten, zoals bruggen, toegangshekken of grenspalen kunnen monumenten zijn.

De inventarisatie van de gemeente IJsselstein bevat de volgende zaken:

- Het beschermde stadsgezicht van IJsselstein, uitgebreider beschreven en gedocumenteerd.
- 4 cultuurhistorisch waardevolle gebieden, op analoge wijze beschreven (historie, beschrijving, motivering) en gedocumenteerd als het beschermde stadsgezicht.
- 58 door het Rijk ingevolge de Monumentenwet beschermde bouwkundige monumenten, uitgebreider beschreven, gedocumenteerd en geherwaardeerd (42 in cat. 1; 13 in cat. 2; 3 in cat. 3).
- 2 door het Rijk ingevolge de Monumentenwet beschermde archeologische monumenten en 5 zogenaamde archeologische meldingsgebieden, zoals die zijn samengesteld en omschreven door de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort.
- 4 molenplaatsen, te beschouwen als archeologische meldingsgebieden,
- 185 cultuurhistorisch waardevolle objecten, die evenals de bouwkundige beschermde monumenten geïnventariseerd, beschreven, gewaardeerd en gedocumteerd zijn op systeemkaarten (38 in cat. 1; 62 in cat. 2; 85 in cat. 3).
- 8 historisch-geografisch waardevolle structuren, voorzien van een korte omschrijving.
- 16 waardevolle bomen, geïnventariseerd en beschreven door de Bomenstichting in samenwerking met Staatsbosbeheer.
- 2 natuurterreinen, beschermd ingevolge de Natuurschoonwet.

Hoe is geselecteerd

Om een goede selectie uit de gebouwde omgeving van IJsselstein te kunnen maken zijn van te voren een aantal criteria opgesteld. Met behulp van deze criteria is bekeken wat waardevol genoeg is om op te nemen. Bij de geïllustreerde beschrijving van ieder opgenomen object is geprobeerd zo duidelijk mogelijk uit te leggen wat de waarde ervan is en welke aspecten het meest waardevol zijn.
De opgestelde selectie-criteria volgen in grote lijnen de criteria, die de Rijksdienst voor de Monumentenzorg recentelijk heeft ontwikkeld.
Zij geven een bredere benadering en bieden meer ruimte dan de deels achterhaalde criteria omschreven in de Monumentenwet (schoonheid, betekenis voor de wetenschap, volkskundige waarde, geschiedkundige herinneringen):

1. Situeringswaarde

   a. Stedebouwkundige betekenis als belangrijk restant van een historisch stedebouwkundige concept en/of als geheel of onderdeel van een historische aanleg of verkaveling.
   b. Betekenis als onderdeel van een ensemble of complex.

c. Van belang vanwege de visuele, historische of functionele relatie met de park/tuinaanleg.
d. Van belang als oriëntatiepunt.
e. Van belang vanwege het silhouet en/of markering voor het stadsbeeld.

2. Architectuurhistorische betekenis

a. Stilistische betekenis als goed voorbeeld van een bouwstijl; vanwege de kwaliteit van de gevelcompositie of vanwege de inspeling op de naaste omgeving (m.n. hoekpartijen).
b. Typologische betekenis als goed voorbeel van een bouwtype, gerelateerd aan de oorspronkelijke functie, vanwege het materiaalgebruik en constructiewijze.
c. De kwaliteit van het interieur.

3. Historische betekenis

a. Als uitdrukking van een sociaal-economisch historische ontwikkeling wat betreft de bestemming, de verschijningsvorm en de situering van het object.
b. Van belang voor de nederzettingshistorie van een gebied of plaats.
c. Van belang als symbool of herinnering aan een historische gebeurtenis of ontwikkeling.

Wanneer één of meerdere van deze criteria van toepassing zijn (zie checklist), is het object beschreven. Voor een nadere selectie (zie inventarisatieformulier al, nr. 28, 29, 30) is behalve de genoemde criteria bekeken in hoeverre de directe omgeving, de hoofdvorm en de detaillering gaaf is.
Gaaf niet in bouwkundige zin, maar wat betreft de mate van oorspronkelijkheid. Bovendien is ook de zeldzaamheid, de mate van voorkomen betreffende de criteria situering, architektuur, historie, binnen de gemeentegrenzen van IJsselstein bij de afweging betrokken.
Dit resulteert in een kwalificatie van het beschreven object (nr. 3A), ingedeeld volgens drie categorieën:
cat. 1: zeer waardevol, cat. 2: waardevol, cat. 3: minder waardevol in cultuurhistorische zin.
Deze categorieën geven dus een gradatie in waardering aan, die van betekenis is voor een gedifferentieëerd monumentenbeleid (monumentenlijst, welstandstoezicht e.d.).
Uiteraard is deze categorie-indeling geen hard gegeven, maar een handvat, dat met behulp van criteria zo goed mogelijk is onderbouwd.

Hoe is beschreven en gedocumenteerd

Uitgangspunt bij het inventarisatie-formulier is om op een systematische wijze een duidelijk zich te krijgen op de waarde en betekenis van het object, wat het voorstel, hoe het is gesitueerd, in welke staat het verkeert en wat de bestemming was en nu is.
Het tekstblad bestaat uit een kop, waar onder meer de kwalificatie (categorie, groep: waardevol ensemble of gezicht) en de bescherming (is het object een gemeentelijk-, provinciaal- of rijksmonument, ligt het binnen een beschermd stads- of dorpsgezicht) aangegeven is.
Daaronder zijn nog twee gedeelten: het linker deel is bestemd voor gegevens van het object en andere informatie (nr. 5 tot en met 25), het rechterdeel voor de beschrijving (nr. 26), motivering (nr. 27) en de grafisch weergegeven waardering (nr. 28, 29, 30).
Het afbeeldingenblad laat een situatiekaartje van het object zien en één of meerdere foto's.

Daarnaast, maar niet in het rapport opgenomen, bestaat van ieder object een checklist. Op deze standaardlijst, die een nadere systematisering is van de beschrijving en waardering, zijn per object de betreffende rubrieken aangekruist. Deze checklist dient tevens als leidraad en hulpmiddel voor het uitvoeren van een goede inventarisatie.

Wat niet op de inventarisatieformulieren voorkomt is de bouw- of bewonersgeschiedenis van het object, aangezien dit voor ambtelijk gebruik minder noodzakelijk is.
Veel is echter daarover in IJsselstein verzameld en opgetekend uit mededelingen van inwoners.

Deze gegevens zijn bij de formulieren gevoegd en berusten bij het bureau Monumenten van de Provinciaal Planologische Dienst te Utrecht om als vervolg op het inventarisatierapport te verwerken in een voor groter publiek bedoelde uitgave.

Een overzichtskaart van de gemeente IJsselstein (top. kaart 1 : 10.000) is met een gedetailleerdere kaart van de IJsselstein (1 : 5000) bijgevoegd. Hierop staan aangegeven alle geïnventariseerde en beschreven cultuurhistorisch waardevolle zaken met de plaatselijke naam- en adresnummer aanduiding alsmede symbolen die de belangrijkste typen illusteren.

BUREAU MONUMENTENZORG P.P.D. UTRECHT INVENTARISATIEFORMULIER 1B AFBEELDINGEN	1. Objectnr.: IJS-190 2. Bladnr. : 1	3a. Kwalificatie				3b. Bescherming			
		Cat. 3	Cat. 2	~~Cat. 1~~	~~Gebied~~	Gem.	Prov.	Rijk	~~Beschr. gebied~~

Plaats: IJsselstein Adres : Utrechtsestraat 16-18

AFBEELDINGEN:

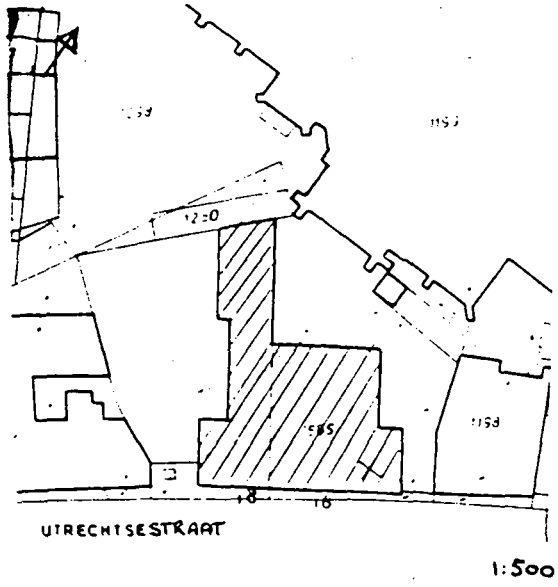

Omschrijving:

BUREAU MONUMENTENZORG P.P.D. UTRECHT

INVENTARISATIEFORMULIER 1A TEKST

1. Objectnr.: IJS-190
2. Bladnr. : 2

B.B.

3a. Kwalificatie				3b. Bescherming			
Cat. 3	Cat. 2	Cat. 1	Groep	Gem.	Prov.	Rijk	Beschr. gericht
		X	X				X

5. Gemeente : IJsselstein
6. Plaats + postcode : 3401 CV IJsselstein
7. Straat + nummer : Utrechtsestraat 16/18
8. Naam :
9. Kad. aanduiding : F 1585
10. Aard object : Gebouw
11. Huidige functie : Postkantoor/woonhuis
12. Oorspr. functie : Idem
13. Architect :
14. Opdrachtgever :
15. Bouwjaar : 1902
16. Bouwtype : Postkantoor
17. Bouwstijl : Neo-gothiek
18. Tuinstijl :

4. Code

19. Verbouwing : 1962 : interne verbouwing .

Staat onderhoud : Goed

20. Lit./Archief : B 1011 (1962) bouwvergunning IJ. vanaf 1944).

21. Opmerkingen : Pand op kadastrale minuut 1819 is een school.
Interieur : Geheel originele detaillering (trappartij, lambrisering, paneeldeuren en vloeren).Originele trapconstructie. Bedstee op zolder.Kelder met troggewelf.

22. Inventarisator : B. Geurts / R. Mimpen

23. Datum inventarisatie : 20-11-1985
24. Negatiefnummer : 16; 32, 33, en 35; 17; 35
25. Dianummer :

26. Beschrijving Direkt aan straat gelegen vrijstaand pand, bestaande uit woning en postkantoor. Het bakstenen pand heeft een T-vormige plattegrond en bestaat uit twee hoge bouwlagen en een samengesteld dak van blauwe pannen (haaks op elkaar staande zadeldaken met aan achterzijde enige uitbouwen).

De voorgevel is 9 traveeën breed. In begane grond geheel recht. ingang van postkantoor (paneeldeur) en in het derde travee van links ingang van woning (idem). Zowel in begane grond als in verdieping zijn er T-vensters met 3-ruits bovenlichten onder ontlastingsboogjes met hardstenen sluit- en aanzetstenen. Tusse de boogjes zijn er sierankers. De bakstenen gevel is horizontaal geleed met hardstenen banden, die in de zijgevels zijn doorgezet. Verdiepingen worden door middel van een cordonband van elkaar gescheiden.
Begane grond heeft met hardstenen band afgezette sokkel.
De overkragende goot rust op bewerkte klossen.
De gevel heeft in het midden een accent d.m.v. een dakkapel, die de gootlijst onderbreekt en die met lisenen tot de begane grond is doorgezet. Ter weerszijden van de dakkapel twee kleinere dakkapellen. Dakkapellen en de beide overstekende topgevels aan de zijgevels hebben een rijke houtwerkdetaillering in Chaletstijl.
Achtergevel heeft eveneens een dergelijke topgevel en 2 kleine dakkapellen, maar is verder ondergeschikt behandeld (diverse uitbouwen). Zijgevels zijn nagenoeg blind en hebben onder de nok twee smalle vensters tussen de bewerkte houten schoren.Op het dak drie decoratieve schoorstenen.

27. Motivering: Postkantoor annex woning uit 1902 van architect van grote architectonische betekenis als v.b. van de zgn. postkantoorgothiek met chaletstijlkenmerken hieraan toegevoegd. Zowel qua interieur als exterieur in gave staat verkerend. Belendende panden zijn in overeenkomstige stijl opgetrokken.

28. Cult. hist.
- [X] Situering
- [X] Architectuur
- [X] Historie

29. Gaafheid
- [X] Omgeving
- [X] Hoofdvorm
- [X] Detaillering

30. Zeldzaamheid
- [ ] Situering
- [X] Architectuur
- [X] Historie

BUREAU MONUMENTENZORG P.P.D. UTRECHT

CHECKLIST

1. Objectnr.: IJS.190
2. Bladnr. :

3a. Kwalificatie				3b. Bescherming			
Cat. 3	Cat. 2	Cat. 1	Groep	Gem.	Prov.	Rijk	Beschr. gericht
		X	X				X

SITUERING
- [ ] buitengebied
- [X] bebouwde kom
- [ ] groepsgewijs
- [ ] strookgewijs
- [ ] afzonderlijk
- [ ] in geveiwand
- [ ] naast straat / naast weg
- [ ] op straathoek
- [ ] als straatbeeldbepaling
- [ ] rooilijn op / niet op rooilijn
- [ ] zichtbaar van weg wel / niet
- [ ] nok haaks op weg
- [X] nok evenwijdig aan weg

GROENELEMENTEN
- [ ] parkbos
- [X] park
- [ ] tuinwijk
- [ ] moestuin
- [X] boomgaard
- [ ] (sier)bomen voor / naast
- [ ] solitairbomen
- [ ] straatbomen
- [ ] heesters
- [ ] haag
- [ ] sloot / gracht
- [ ] vijver

BIJGEBOUWEN
- [ ] garage
- [ ] schuur
- [ ] stal
- [ ] hooiberg
- [ ] bakhuis
- [ ] boerenhuis
- [ ] zomerhuis
- [ ] dienstwoning
- [ ] koetshuis
- [ ] oranjerie
- [ ] tuinhuis
- [ ] duivenhuis

ARTEFACTEN
- [ ] put
- [ ] pump
- [ ] brug
- [ ] ijskelder
- [ ] toegangshek
- [ ] hekwerk
- [ ] steiger/hekpaal
- [ ] muur
- [ ] bank
- [ ] tuinbeeld
- [ ] verlichting
- [ ] grenstekens

GEVELELEMENTEN
- [X] aanbouwen
- [ ] portiek
- [ ] luifel
- [ ] veranda
- [ ] serre
- [ ] balkon
- [ ] kiezen
- [ ] erker
- [ ] torens
- [ ] terras

DETAILS
- [X] sierankers
- [ ] gevelsteen
- [ ] hijsbalk
- [ ] uithangbord
- [ ] laarzenkrabber
- [ ] zonnewijzer
- [ ] beelden
- [ ] reclames
- [ ] kanteelen
- [X] brievenbus

INTERIEUR
- [X] trappartij
- [X] schouw
- [X] tegelvloer
- [ ] stucplafond
- [ ] balkenplafond
- [ ] gewelf
- [ ] lambrisering
- [ ] schilderingen
- [ ] tegeltableaus
- [X] glas-in-lood
- [ ] meubilair

AARD OBJECT
- [ ] structuur
- [ ] ensemble
- [ ] complex
- [ ] bouwblok
- [ ] deel bouwblok
- [ ] gebouw met erf
- [ ] gebouw
- [X] artefakt

PLATTEGRONDVORM
- [ ] vierkant
- [ ] rechthoek
- [ ] kruisvorm
- [ ] L-vorm
- [ ] T-vorm
- [X] U-vorm
- [ ] H-vorm

HOOFDVORM
- [ ] kelder
- [ ] souterrain
- [X] begane grond
- [ ] bel-etage
- [ ] insteek
- [ ] verdieping 1e / 2e / 3e e.v.
- [X] attiek
- [X] zolder

PLATTEGRONDVORM
- aantal traveeën: 9
- [ ] symmetrisch
- [ ] uitspr. delen vert. / hor.
- [ ] vleugels
- [ ] hoekafschuiningen
- [ ] formaat staand / liggend
- [X] deur in voorgevel
- [X] deur in zijgevel

GEVELS
- [X] sokkel
- [ ] plint
- [X] banden en lijsten
- [X] baksteen
- [X] natuursteen
- [ ] hout
- [ ] vakwerk
- [ ] beton
- [ ] glas en staal
- [ ] geplaisterd
- [ ] geverfd
- [ ] steenformaat
- [X] metselverband: kruis gekniptt
- [X] voegwerk
- [X] versiersel werk
- [X] tuitgevel / topgevel
- [X] halsgevel / klokgevel
- [ ] trapgevel / lijngevel
- kleur

DAK
- [ ] lessenaarsdak
- [ ] zadeldak / afgewolfd zadeldak
- [ ] schildkdak / afgeplat schildkdak
- [ ] gebroken schildkdak
- [ ] mansardedak
- [ ] plat dak
- [ ] tentdak
- [ ] naaldspits
- [X] samengesteld dak
- [ ] dakruiter
- [X] schoorstenen
- [ ] makelaar / pavin
- [ ] windvoer
- [ ] topgevelversiering
- [ ] dakraam / dakvenster
- [X] dakkapel
- [X] dakpannen
- [ ] leien
- [ ] riet
- [X] kleur: blauw

VENSTERS
- [ ] kruisvenster
- [ ] klooiservenster
- [X] raam schuifvenster
- [ ] empire-venster
- [ ] T-venster
- [ ] drasvenster
- [ ] samengesteld venster
- [ ] oeil de boeuf
- [X] getoogd / halfrond
- [ ] ramen
- [X] glas-in-lood
- [ ] luiken
- [X] ontlastingsbogen
- [X] strekken
- [X] rollagen
- [X] aanzet- en sluitstenen
- [X] latei/balken
- [ ] omlijsting
- [X] ornamenten

DEUREN
- [X] enkele / dubbele deur
- [ ] bovenvondere deur
- [X] paneeldeur
- [ ] opgeklampte deur
- [ ] bovenlicht
- [ ] zijlichten
- [ ] deurkalf
- [ ] leveranbaum
- [ ] omlijsting
- [ ] ontlastingsboog
- [ ] latei/balk
- [X] strekken
- [X] rollagen
- [X] aanzet- en sluitstenen
- [ ] stoep
- [X] hardes
- [ ] portiek inpandig
- [ ] portiek aangebouwd
- [ ] ornamenten

WAARDERING		5	4	3	2	1
SITUERING	stedebouw					
	onderdeel ensemble					
	relatie park/tuin					
	oriëntatiepunt			X		
	silhouet		X			
ARCHITECTUUR	bouwstijl	X				
	bouwtype	X				
	detaillering	X				
	interieur	X				
HISTORIE	soc. econ. historie			X		
	nederzettingshistorie					
	symbool/herinnering					

5. zeer waardevol 4. waardevol 3. behoudenswaard 2. zonder waarde 1. storend

Gebiedsbeschrijvingen

Binnenstad IJsselstein

Geschiedenis

Ontstaan

De stad IJsselstein is gelegen aan de oostzijde van de gemeente IJsselstein ten westen van de rivier de Hollandse IJssel. Vanaf de 9e eeuw waren langs de rivier verschillende agrarische nederzettingen ontstaan, zoals bijvoorbeeld Afterslote, Meerlo, Opburen, Bralant en Eiteren. Omstreeks het einde van de 13e eeuw ontwikkelde IJsselstein zich tot de belangrijkste van deze buurtschappen. De stad ontleent haar naam aan het kasteel ten zuidoosten waarvan ze is ontstaan. "IJsselstein" betekent namelijk "Kasteel of burcht aan de IJssel". Er kwam echter nooit een volledige integratie tussen kasteel en stad tot stand. Het kasteel was op een zelfstandig terrein aan de noordwestzijde van de stad gelegen, met een eigen gracht en ommuring. De noordwestzijde was namelijk de slechts ontsloten en dus best verdedigbare zijde van de stad.
IJsselstein bezat vóór 1330 stadsrechten en ook kreeg ze van de Utrechtse bisschop Gusij van Henegouwen het recht om drie vaste jaarmarkten te houden. Verder kreeg de in 1310 gestichte Nicolaaskerk de kerspelrechten die tot dan aan de kerk van Eiteren hadden toebehoord. IJsselstein werd daarmee naast handels- ook geestelijk centrum van de vrije heerlijkheid of baronie IJsselstein, waartoe in die tijd ook Benschop en Noord Polsbroek behoorden.
De huidige binnenstad bezit nog haar historische, vermoedelijk 14e eeuwse omgrachting en het bijzondere stratenpatroon, dat een planmatig aanleg verraad. Veel van de historische bebouwing is nog aanwezig. Een bijzonder element vormt de binnenhaven, die als een van de weinigen in Nederland niet gedempt is.

Stratenpatroon en eind 14e eeuwse stadsuitleg

De stadsgracht vormde vermoedelijk al in de 14e eeuw de begrenzing van IJsselstein. Het feit, dat men omstreeks 1350 een beleg van vijf weken wist te doorstaan, duidt erop dat de stad al verdedigingswerken bezat, waaronder mogelijk de gracht. In 1390 liet Arnoud van Egmond de stad ommuren en tevens uitbreiden met een nieuwe wijk Nieuwpoort genaamd. Door de vele oorlogen met aartsvijand Utrecht is deze wijk echter nooit tot ontwikkeling gekomen. Na een totale verwoesting in 1418 werd IJsselstein binnen haar oude grenzen herbouwd.
Het Cisterciënserklooster uit 1394, het enige gebouw dat in de Nieuwpoort stond, werd door de IJsselsteiners zelf gesloopt. Het vormde namelijk een te gemakkelijke verschansing voor de vijand. Op een stadsplattegrond uit 1560, getekend door Jacob van Deventer, zien we nog wel de begrenzing van de Nieuwpoort in de vorm van een gracht.
De zuidoostgrens van de wijk, de huidige sloot langs de Paardenlaan, is dan ook nog lange tijd "oude gracht" genoemd.
Op dezelfde kaart van Van Deventer is tevens te zien, dat IJsselstein reeds in 1560 het huidige rechthoekige stratenpatroon bezat. Het stamt vermoedelijk uit het eind van de 14e/begin 15e eeuw. Het is gridachtig patroon van haaks op elkaar staande straten met op de kruising van de hoofdassen een plein, waaraan het stadhuis gelegen is.
Voor het ontstaan van dit patroon dienen we in de eerste plaats een relatie te zoeken met de ontginning van het gebied. De grond was in bezit van de bisschoppen van Utrecht en werd beheerd door leenheren. Aanvankelijk werd de grond vrij willekeurig ontgonnen, maar toe deze te weinig bleek op te brengen en bovendien de wateroverlast ten gevolge van afgravingen groter werd, grepen de eigenaren in. Zij gingen over tot het aanleggen van dijken en de uitgifte van nog niet ontgonnen terreinen ("cope"). Veel ne-

derzettingen namen vanaf deze tijd een vast vorm aan, die meestal was gebaseerd op de struktuur van de ontginningen. Het kan dan ook geen toeval zijn, dat de stad IJsselstein op de hoge gronden langs de IJssel ligt, precies tussen twee dijken in en dat de hoofdstraten gelegen zijn in de richting van de voormalige ontwateringssloten van het gebied, namelijk haaks op de IJssel. Daarnaast fungeerde de stad vermoedelijk, door haar hoge ligging ook als een soort dam. Vaak ontstond er achter zo'n dam uit een sloot of kreek een kunstmatige haven, die van groot belang was voor de handel. Door middel van een spuisluis werd verzanding van de haven voorkomen. Vaak werd bij dergelijke handelsnederzettingen een Nicolaaskerk gesticht, die immers patroonheilige van de schippers is. In IJsselstein zijn in feite al deze elementen terug te vinden, inclusief de spuisluis, die voorheen bij de IJsselpoort, aan het begin van de haven was gelegen. In hoeverre de stad werkelijk als een dam fungeerde is echter niet duidelijk.

IJsselstein als bastidestad

Naast de struktuur van de ontginningen bezit het IJsselsteinse stratenpatroon ook kenmerken van de zogenaamde bastidesteden die in de 13e eeuw met name in Zuid Frankrijk werden gesticht. Het uiterlijk van de basides werd gekenmerkt door een rechthoekige vorm met een vrij strak patroon van haaks op elkaar staande straten, met hiertussen rechthoekige bebouwingsblokken. Op de kruising van de belangrijkste straten, die in het verlengde van de stadspoorten lagen, bevond zich een plein waaraan het stadhuis gelegen was. Recht tegenover de poort lag namelijk de sluis. Aan de overkant van de stadsgracht liep in westelijke richting de weg naar Eiteren en oostelijk lag de verbinding met de Utrechtse weg. Pas na 1650, toen de sluis gesloopt werd, werd de Poortdijk aangelegd.
IJsselstein is niet de enige stad in Nederland die overeenkomsten met de Franse bastides vertoont. Ook Bunschoten en Montfoort zijn er voorbeelden van.

Ontwikkelingen vanaf de 16e eeuw

Dat IJsselstein nog haar oorspronkelijke vorm bezit is in eerste instantie te danken aan de vrede met Utrecht in 1511. Na die tijd is de stad nooit meer volledig verwoest.
Ondanks dat bleef het wel onrustig, door onder andere epidemieën (pest) en omstreeks 1650 de inkwartiering van Spaanse troepen. Pas in de 18e eeuw werd de situatie beter. In 1732 werd Maria-Louise van Hessen-Kassel kasteelvrouwe van IJsselstein.
Onder andere stelde zij een premie in voor het bouwen van nieuwe woningen en kregen de Hernhutters van haar toestemming om zich in de baronie te vestigen. Ook economisch gezien traden er veranderingen op. Tot dan toe was IJsselstein een voornamelijk agrarische gemeenschap geweest. Ook in de stad stonden vele boerderijen. Nu werd echter ook de niet-agrarische handel belangrijker.
Getuige daarvan zijn de grote huizen aan de haven, met hun kelders voor de opslag van koopwaar. De kleine huisjes er tegenover werden bewoond door schippers en ambachtslieden. Veel boerderijen werden tot woonhuis verbouwd. In 1975 werden alle landgoederen door de Fransen genationaliseerd en IJsselstein werd een zelfstandige gemeente. Na het vertrek van de hofhouding werd IJsselstein een arbeidersstadje met de griendcultuur als voornaamste economische bestaansbron. Het kappen van het griend was seizoensarbeid, maar men vond de rest van het jaar werk in de verwerking van het materiaal (teenschillen, manden en hoepels maken etc.). In die tijd had IJsselstein nog steeds z'n 14e eeuwse grenzen.
De groei van de bevolking werd in eerste instantie opgevangen door het splitsen van de grote herenhuizen en omstreeks 1850 kwam er extra ruimte om te bouwen in verband met de sloop van de stadsmuur.

Tegen het eind van de 19e eeuw begon het belang van de griendcultuur terug te lopen, onder andere door de vervanging van houten door ijzeren hoepels. Al snel kwam echter de houtverwerkende industrie op, waar veel voormalige griendarbeiders werk vonden. De bevolking bleef groeien en uiteindelijk werd, ook uit hygiënisch oogpunt, uitbreiding van de oude stad noodzakelijk. In 1948 werd begonnen met de wijk Nieuwpoort, die dezelfde begrenzing heeft gekregen als de mislukte uitleg uit 1390. De Doelenburg werd in 1956 de eerste verbinding tussen stad en buitengebied naast de oude IJssel- en Benschopperpoort. De Doelenbrug ligt precies in het verlengde van de belangrijkste breedte-as Klooster- Weid- en Doelenstraat. Deze as werd in noordelijke richting doorgetrokken toen de wijk "Kasteel" werd gebouwd, met de brug tussen Kloosterstraat en Kasteellaan. Na het plan "Kasteel" volgden meer nieuwbouwwijken, met name aan de oostzijde van de IJssel en tot op heden blijft de stad zich uitbreiden. De komst van de radio (wereldomroep radio Lopik) heeft zeker bijgedragen tot deze groei. De historische binnenstad die sinds 1966 beschermd gezicht is, vervult in dit geheel een dienstverlenende functie als winkel- en uitgaanscentrum.

Beschrijving

Stratenpatroon en bebouwingskarakteristiek

De binnenstad van IJsselstein omvat een geheel omgracht vrijwel rechthoekig gebied van ongeveer 500 x 270 m, met aan de noordwestzijde de resten van de slotgracht en de 15e eeuwse toren van het in 1888 gesloopte kasteel.
Het stratenpatroon wordt gevormd door twee lengte-assen die de stad in drie vrijwel even brede stukken verdelen en twee breedte-assen (resp. Benschopper-/Utrechtsestraat en IJssel-/Voorstraat/Schuttersgracht en Kerkstraat en Klooster-/Weid-/Doelenstraat). Evenwijdig aan de stadsgracht liggen het Kronenburgplantsoen (noordwestzijde), hoek Utrechtsestraat - Walkade (noordoostzijde), Walkade (zuidwestzijde) en Molenstraat - Nicolaasstraat (zuidoostzijde). Aan de noordoostzijde van de stad, tussen het Kronenburgplantsoen en de Benschopperstraat/Utrechtsestraat bevinden zich drie kleine dwarsstraten (Schapenstraat, Kapellestraat en Hofstraat). Het stratenpatroon verdeelt de stad in een aantal vrijwel rechthoekige gebieden.
Deze zijn steeds aan de buitenzijde bebouwd. De binnenterreinen worden ingevuld door tuinen, parkeerplaatsen e.d.
Typerend voor de bebouwing van de IJsselsteinse binnenstad is de grote verscheidenheid aan woonhuizen, variërend van rijke herenhuizen tot kleine arbeiderswoningen. Opvallend is de tweedeling van rijke bebouwing in de noordwestelijke helft van de stad, tussen kasteel en raadhuis en de kleinschalige opzet van de zuidelijke helft. Deze tweedeling is reeds op 16e en 17e eeuwse stadsplattegronden zichtbaar. Het raadhuis is zowel letterlijk als figuurlijk het centrum van de stad. Het is gelegen op de kruising van de belangrijkste lengte- en breedte-as (resp. Benschopper-/Utrechtsestraat en Klooster-/Weid-/Doelenstraat) aan "De Plaats", het enige plein dat IJsselstein rijk is.
Alle belangrijke openbare gebouwen zijn in de loop der eeuwen in de noordwestelijke helft van de stad gesitueerd. Dat zijn: de Nicolaaskerk (1310) geheel in de noordoostelijke hoek van de stad; het 15e eeuwse klooster Mariënberg en de Waag uit 1779, naast elkaar gelegen in de Benschopperstraat, vlakbij het raadhuis; de R.K. Nicolaasbasiliek uit 1887 in de zuidoostelijke hoek, recht tegenover de oude Nicolaaskerk; en ook het postkantoor uit 1902 dat achter de oude Nicolaaskerk in de Utrechtsestraat ligt.
Echter, niet alleen de openbare gebouwen, ook alle rijke herenhuizen, van 16e en 19e eeuws, liggen in de noordwestelijke helft van de stad. Voorbeelden zijn, Benschopperstraat 25, Kloosterstraat 11 en 13, Hofstraat 4, 6 en 8, Kronenburgplantsoen 4 en 10 en Kerkstraat 2 en 17.
De Benschopperstraat/Utrechtsestraat, de belangrijkste winkelstraat, bezit

daarnaast nog een aantal kleinere, interessante 16e en 17e eeuwse woonhuizen (b.v. Benschopperstraat 2, Utrechtsestraat 50, 54 en 69/71).
In de zuidoostelijke helft van de stad ligt de tweede lengte-as, die wordt gevormd door IJssel/Voorstraat/Schuttersgracht en de Havenstraat, met hier tussen de binnenhaven. De bebouwing aan deze zijde van de stad is doorgaans kleinschaliger dan die aan de noordoostzijde. Karakteristiek zijn bijvoorbeeld de ambachtswoningen van IJssel- en Voorstraat met hun souterrains direct aan de haven.
Voorheen werd dit beeld voortgezet langs de Schuttersgracht (v.m. Konings- en Wetstraat). Een uitzondering vormen de veelal 18e eeuwse koopmanswoningen aan de Havenstraat, die dicht bij de haven, de aan- en afvoerroute van handelsgoederen moesten worden gesitueerd. Een opvallend element in de zuidoostelijke helft van de stad is verder de romp van de (dwang)korenmolen op de zuidoosthoek van de stadswal. De molen, die hier is gelegen in verband met de windrichting, stamt uit 1732 en is gebouwd op de plek van een voorganger.

Veranderingen

Een vergelijking tussen de stadsplattegronden uit 1560 (Van Deventer), 1650 (Blaue), 1819 (Kadastrale minuut) laat zien dat het stratenpatroon nauwelijks veranderd is. Wel was de verbinding tussen Kronenburgplantsoen en Walkade voorheen rechtlijniger. De huidige situatie, met het smalle bruggetje over de haven, naast het pand IJsselstraat 3, is in feite alweer historisch omdat ze exact gelijk is aan die in 1819.
Het sterkst aangetast is de Schuttersgracht, de voorheen Koningsstraat en daarvóór Wetstraat heette. Alle oude bebouwing is gesloopt en alleen aan de oostzijde van de straat is opnieuw bebouwd. Door haar grootschaligheid past deze echter niet echt in het beeld van de zuidwestelijke binnenstad.
IJsselstein bezit nog haar karakteristieke grachtengordel omgeven door groenstroken (Kronenburgplantsoen, Kasteelterrein, Molenplantsoen, Molenstraat en Zuidoostzijde Walkade). De groenstroken zijn gelegen tussen de gracht en de plaats van de voormalige stadsmuur. Alleen aan de Walkade en het Molenplantsoen is de struktuur nog oorspronkelijk middeleeuwse gracht, taluud, ca. 3 meter hoge stadsmuur met de hierachter gelegen Walkade.
De historische bebouwing in de binnenstad is voor een groot deel nog gaaf aanwezig en ook de struktuur van de bebouwingsblokken met open binnenterreinen is gehandhaafd. Een verschil met vroeger van het Kroneburgplantsoen zijn nog enkele fraaie stadstuinen bewaard gebleven, zoals bij Kloosterstraat 11 en 13 en bij Kerkstraat 2 en 4. In de tuin van Kerkstraat 2 staat bijvoorbeeld een 18e eeuwse beukeboom.
Ondanks enkele aantastingen mag de IJsselsteinse binnenstad als gaaf worden gekenmerkt. Op grond daarvan is ze in 1966 dan ook door de R.D.M.Z. tot beschermd gezicht verklaard. Naast de omgrachte binnenstad worden daarbij het 17e eeuwse tol-huisje bij de IJsselpoort ("brandspuithuisje") en het kasteelterrein gerekend.
Beide elementen horen immers onlosmakelijk bij de historische stad.

Waardering

De IJsselsteinse binnenstad kan op grond van haar gaaf bewaarde eind 14e eeuwse/begin 15e eeuwse begrenzing in de vorm van een gracht, de (bij de Walkade en het Molenplantsoen) nog intacte stadsmuur en het planmatige stratenpatroon als historisch en stedebouwkundig zeer waardevol worden beschouwd.
Ook de veelsoortige historische bebouwing, die gekenmerkt wordt door grootschaligheid aan de kasteelzijde en kleinschaligheid nabij de historische binnenstad dient in dit verband genoemd te worden.

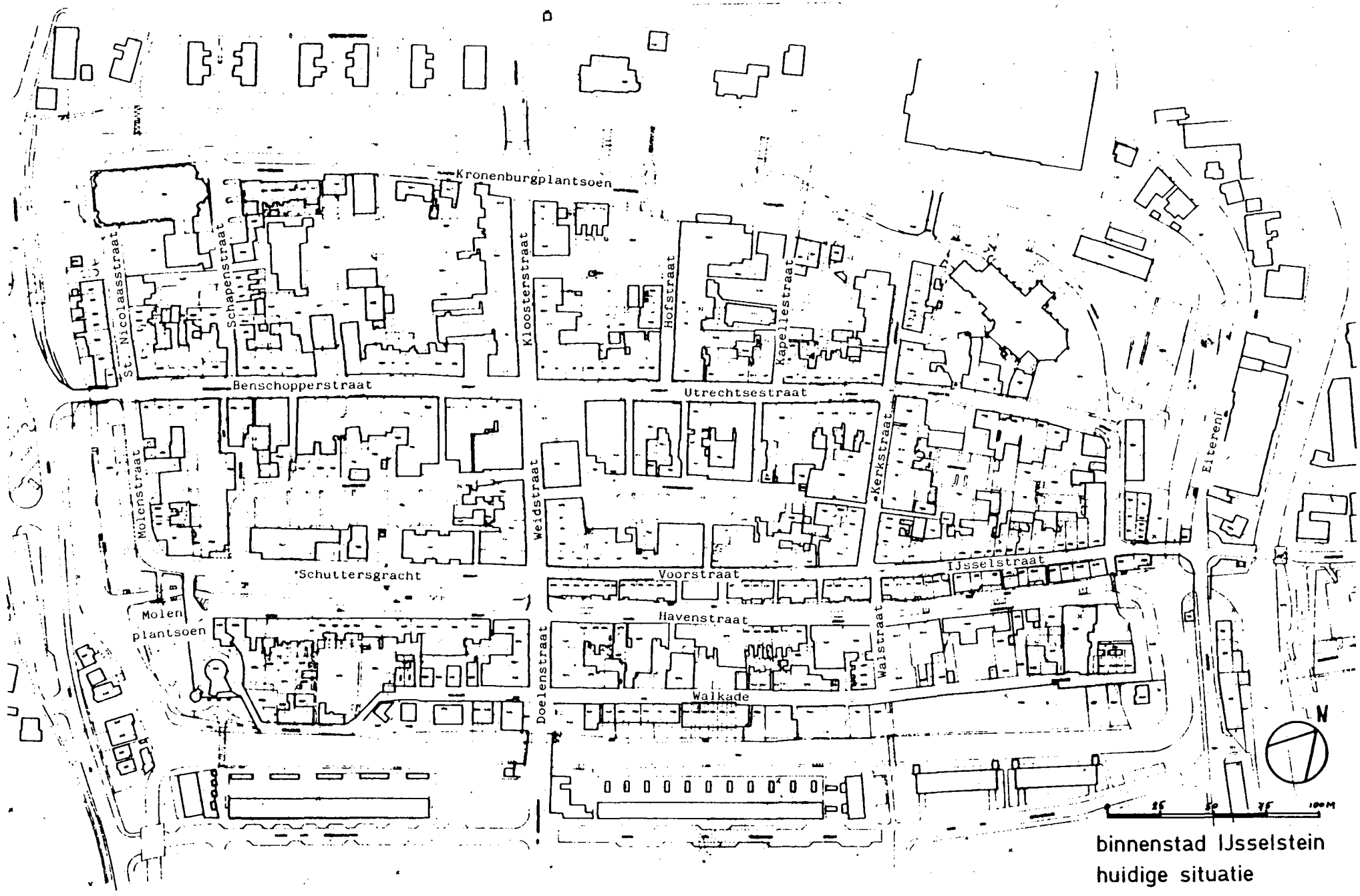

binnenstad IJsselstein
huidige situatie

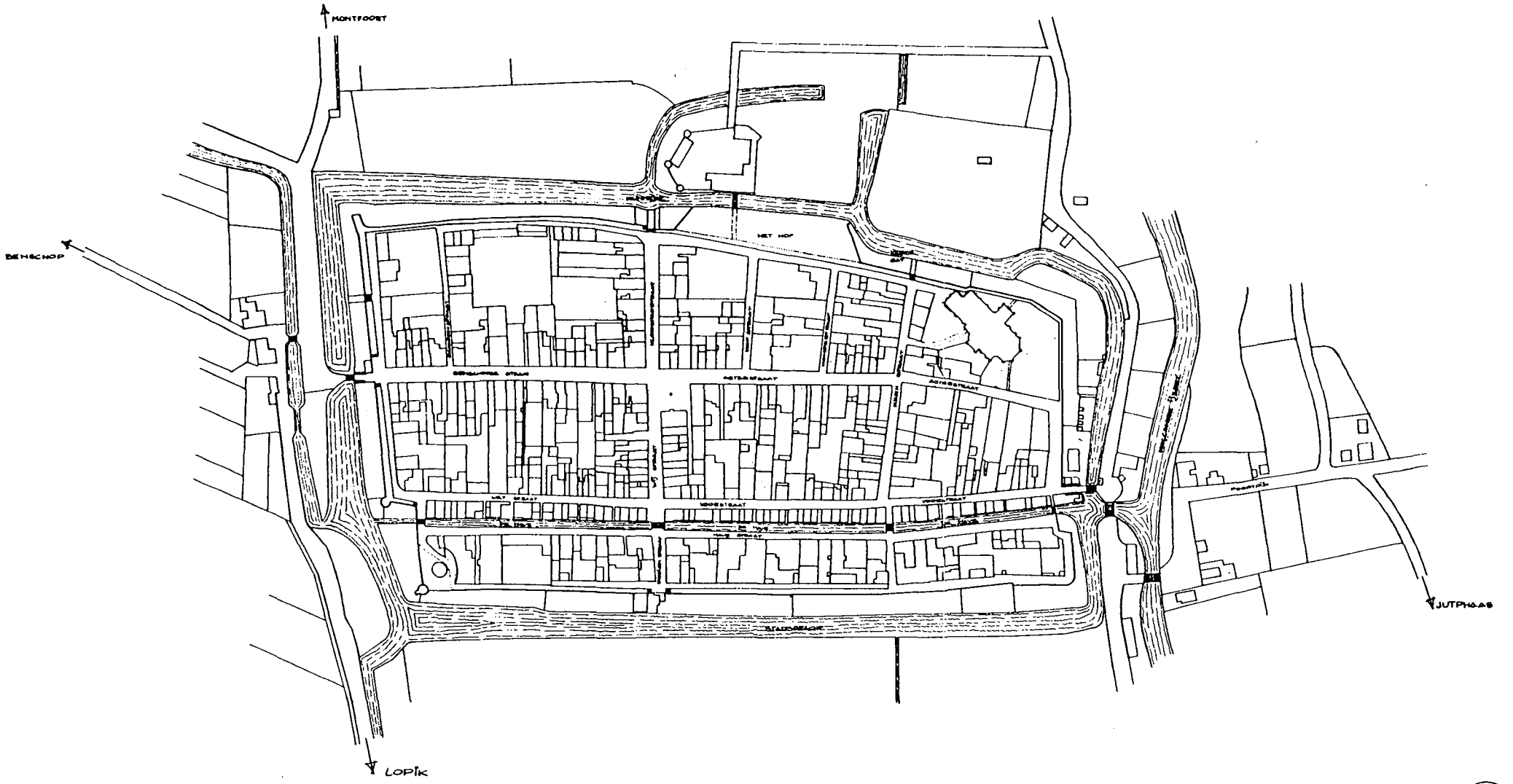

IJSSELSTEIN

SITUATIE 1819

Achtersloot (nr. 23 tot 91 en 120 tot 168)

Geschiedenis

De Achtersloot is gelegen tussen de stad IJsselstein en het buurtschap Achthoven. Het vormde de tweede dijk ten westen van de Hollandse IJssel, aangelegd aan het begin van de 10e eeuw. De dijk lag als het ware achter de ontginningen, vandaar de (oude) naam Achterslootse dijk.
Het gebied rond de Achtersloot bestaat uit hoger gelegen oevergronden in polder Neder Oudland tussen de Hollandse IJssel en de oostzijde van de Achtersloot, ontgonnen tijdens de 9e eeuw, en bestaande uit brede korte blokken in een onregelmatig patroon. Aan de westzijde van de Achtersloot ligt polder Broek. Deze bestond grotendeels uit moerasland en vormde in de 10e eeuw een onderdeel van de domeingoederen, die aan de kerken van St. Maarten en Oud Munster werden geschonken.
Door het feit, dat beide kerken hier grote stukken land bezaten, vermoedt men, dat zij het zijn geweest, van wie de ontginning rond de 11e eeuw is uitgegaan. Door te geringe opbrengsten van hun woeste gronden en te hoge kosten door oorlogsvoering van de leenheren, besloot men over te gaan op een systematische ontginning, om zo de opbrengsten van het land te verhogen. Tijdens deze ontginning diende de Achtersloot als ontginningsbasis en richtte men de ongeveer oost-west lopende kavels op de Hollandse IJssel, met het oog op de afwatering.
De kavels aan de Achtersloot staan bijna loodrecht op die van de aangrenzende polders, welke ook deel uitmaakten van de grote ontginning van de Lopikerwaard. Uitzondering hierop vormt het noordelijk deel, de kavels hier sluiten aan bij de noord-noordoost lopende kavels, van de polder Heeswijk.
Voordat het oude land door de Achterslootse dijk werd gescheiden van de (toenmalige) moeraslanden, waterde het gehele gebied af op de Hollandse IJssel. Daarna alleen de polder Neder Oudland. Na aanleg van de Zuid IJsseldijk (waarschijnlik in de 10e-11e eeuw) werd er ten behoeve van de afwatering van het ten oosten van de Achtersloot gelegen gebied, rond de 11e eeuw, langs de Achtersloot een wetering gegraven. Na de stichting van de stad IJsselstein, aan het einde van de 13e eeuw, werd deze wetering door de Heulsloot met de stadgracht verbonden.
In 1313 werd ten behoeve van de afwatering van het gerecht Oud Munster in de Achtersloot een watergang gegraven, gaande door Neder Oudland tot aan de IJssel. Dit is de (latere) Molenvliet. Aan de van west naar oost lopende Molenvliet bevonden zich vanaf de 16e eeuw twee windmolens, de Voormolen gelegen in de polder Neder Oudland en de Achtermolen in de polder Broek.
Beide zorgden voor de bemaling van de polders.

Grondgebruik

Bij het in cultuur brengen van het ontgonnen land, volgde men ook de geologische structuur. Vanouds werden de drogere en lichtere stroomruggronden met name voor akkerbouw en fruitteelt gebruikt. Voor de Achtersloot was dit de grond in polder Neder Oudland. De ontgonnen komgronden, gelegen aan de westzijde van de Achtersloot, dienden voor veeteelt en hooibouw. Dit blijkt rond 1820 ook uit de bebouwing aan deze zijde. Op de kadastrale minuut uit deze tijd vallen de vele hooibergen bij de boerderijen sterk op.
Vóóraan op de kavels, waar de rand van de stroomrug lag en de grond hoger en droger was, lagen de weilanden voor 't vee, de achterste delen bestonden uit lager gelegen en nattere gronden en werden gebruikt voor hooibouw en voor enkele eendenkooien.
Door ontwikkelingen in de landbouw is het grondgebruik in de afgelopen 150 jaar veranderd: de akkerbouw aan de oostzijde van de Achtersloot is vervangen door weiland. Een enkele kavel is nog beplant voor fruitteelt. Aan de westzijde zijn de hooibergen grotendeels verdwenen.

Beschrijving

De Achtersloot is een smalle zuid-noord lopende dijk op de westoever van de Hollandse IJssel, met bebouwing aan weerszijden hiervan op de kop van de kavels. Aan de oostzijde van de Achtersloot loopt de Achterslootse wetering, welke uitmondt in de stadsgracht. Halverwege kruist de Molenvliet de Achtersloot.
Deze loopt vanuit polder Broek via polder Neder Oudland naar de Hollandse IJssel.
Aan beide zijden van de Achtersloot bevinden zich weilanden, doorsneden met sloten, en heeft men zicht vanaf de Achtersloot naar het oosten op de Noord IJsseldijk en Utrecht; naar het westen op Montfoort. Tussen de boerderijen worden de weilanden hier en daar afgewisseld met hoogstam boomgaarden.
Langs de wetering staan straatbomen. Bij de bebouwing staan soms leilinden voor de voorgevel of opzij, langs de perceelsgrens.
Opvallend aan de bebouwing van de Achtersloot is het feit, dat er een tweedeling valt te maken: de westzijde is sterker bebouwd dan de oostzijde.
Alleen bij de kruising met de Molenvliet is er sprake van een evenwichtige bebouwing, die zich dusdanig verdicht, dat er gesproken kan worden van een kern.
Deze situatie bestond al aan het begin van de vorige eeuw (te zien op de kadastrale minuut uit 1819). Bij vele boerderijen is er sprake van een oudere voorganger (of oude bebouwingsplaats (nr. 25, 65, 150, 152, 160 en 168), of de huidige hoofdvorm komt al enigszins overeen met die van 1819 en dateert dan uit de periode van vóór 1819 (nr. 29, 33, 53, 57, 61, 69, 71, 85, 81 en 158).
De bebouwing langs de Achtersloot bestaat grotendeels uit langhuisboerderijen (b.v. nr. 23, 120 en 124) en enkele kruk- en dwarshuizen (resp. nr. 33, 53 en 61), en staat haaks op de Achtersloot. De bijgebouwen bestaan grotendeels uit schuren en enkele boenhokken (nr. 65, 75, 83, 124 en 168).
De even nummers, gelegen aan de oostkant van de Achtersloot zijn bereikbaar via een kleine toegangsbrug over de wetering. Bij nr. 148 en 150 bevindt zich, in verband met de kruising van de Molenvliet met de wetering, onder deze brug aan weerszijden een schutsluis.

Waardering

Het gebied aan de Achtersloot met de hier gelegen voornamelijk 19e eeuwse boerderijen vormt een architectuur-historisch en landschappelijk zeer waardevol gebied, dat gekenmerkt wordt door een landelijk karakter.
De boerderijstrook met kern rond de Molenvliet is vrij gaaf, evenals de 10e eeuwse dijk met wetering en straatbomen. Het geheel is zeldzaam voor de gemeente IJsselstein.

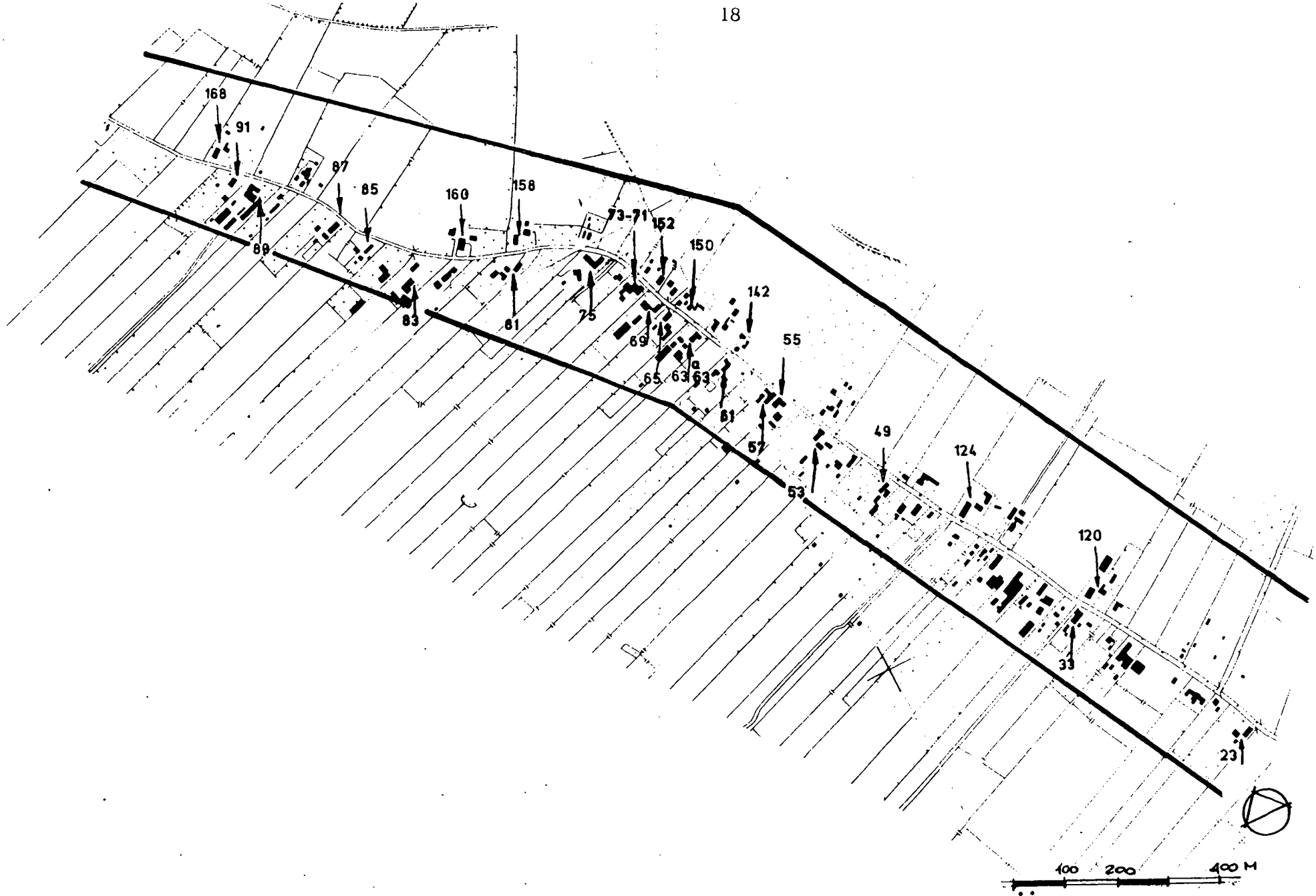

IJSSELSTEIN ACHTERSLOOT
HUIDIGE SITUATIE

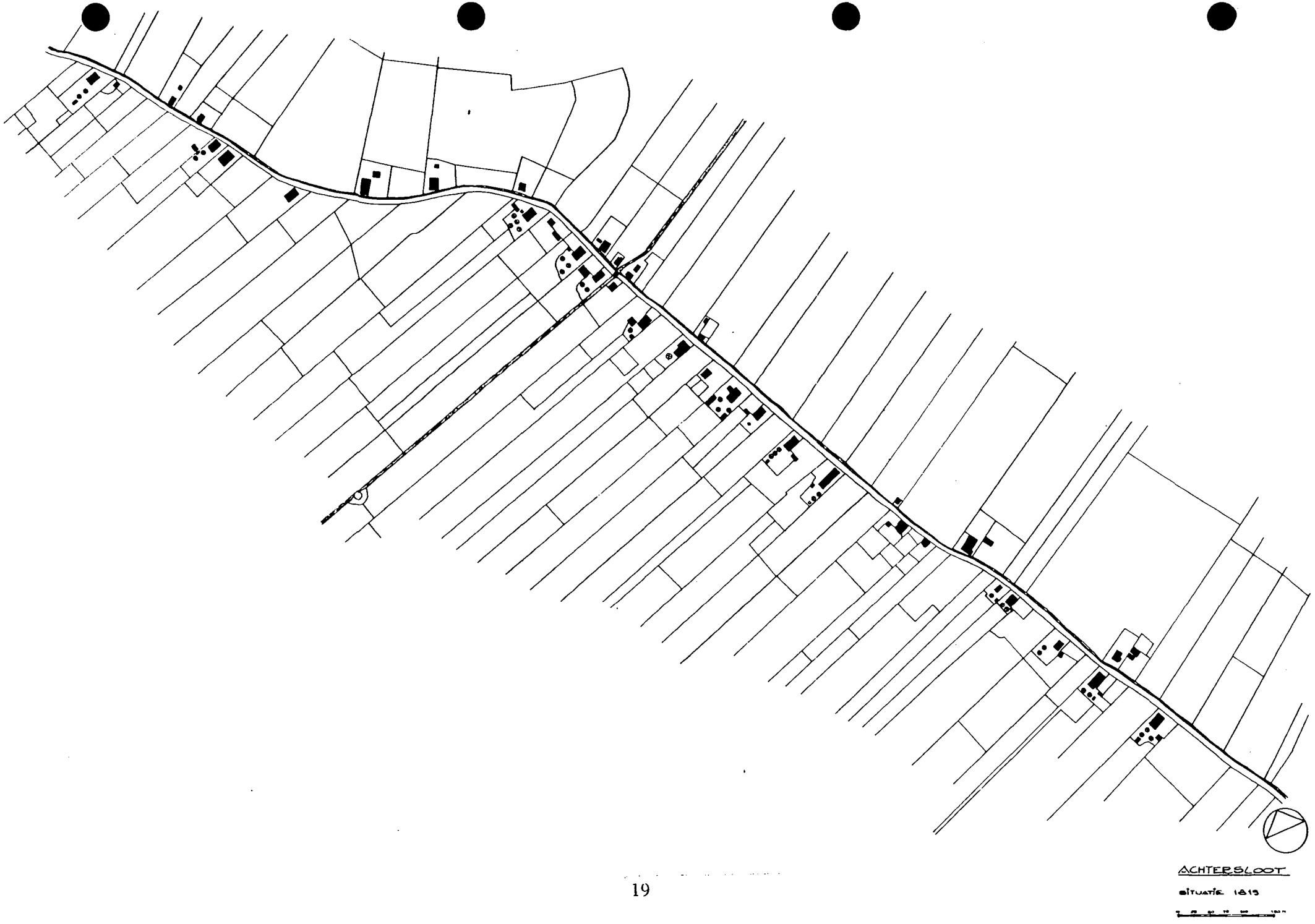
ACHTERSLOOT
situatie 1813

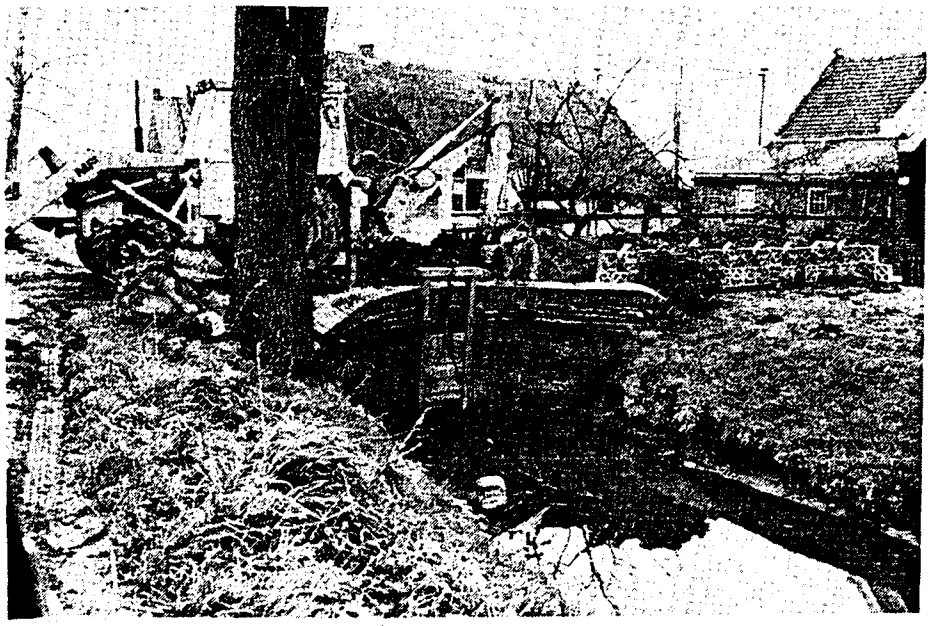

Sluisje in Achterslootse wetering, nabij de Molenvliet. Het ligt onder de brug naar Achtersloot 150, in de kern van de waardevolle boerderijstrook langs de Achtersloot (winter 1986).

Voormalige plaats van de "Voormolen" aan de oostzijde van de Molenvliet die de Achtersloot in haar kern kruist. Aan de westzijde was de Achtermolen gelegen (winter 1986).

Looije Brug

Geschiedenis

De "Loopolder" of "Loije polder" is het gebied, gelegen tussen de Enge IJssel en de Lek, behorende tot de polder Over Oudland. Op het hoge oeverland van de rivier ontstond de eerste bewoning. In de 9e eeuw lag in Over Oudland de villa (buurtschap) Ubberon, waaruit het latere gerecht Opburen is ontstaan.
Vóór de ontginning was de Loije polder waarschijnlijk een bosrijk gebied. Het woord "loo" betekent namelijk "bos". De ontginning moet hebben plaatsgevonden vóór de 11e eeuwse cope-ontginningen van de Lopikerwaard, daar de verkaveling bestaat uit onregelmatige, brede, korte blokken, die typerend zijn voor middeleeuwse ontginningen. I.t.t. de cope-ontginningen vond namelijk geen uitgifte van de kavels van hogerhand plaats en werd gewoon die grond gebruikt, die voor het directe levensonderhoud nodig was.
Het gebied is altijd vrij schaars bevolkt geweest. Zowel op een kaart van de baronie IJsselstein uit ± 1740, als de kadastrale minuut 1819, zien we alleen de Hoogelandse hoeve in het oosten en bebouwing bij de Looije brug in het zuiden. De Looije brug is een bakstenen boogbrug met keersluis uit 1638, die is gelegen op de kruising tussen de oost-west gelegen Enge IJssel en de noord-zuid georiënteerde Lage Dijk. De Lage Dijk, die mogelijk een oude IJsseldijk is, loopt door tot aan de Lekdijk.
Bij de Looije brug lag reeds in 1740 een boerderij op de plek van de huidige boerderij Lage Dijk 23. Erachter lag een schuur. Voor 1769 is de boerderij echter vervangen door een andere, die i.t.t. z'n voorganger met de kopse gevel op de Enge IJssel was georiënteerd. Bij deze boerderij hoorde ook een bakhuis en enkele schuren, waarvan er één aan de overzijde van de Lage Dijk gelegen was. Naast een agrarische functie, heeft deze boerderij vermoedelijk ook een handelsfunctie gehad in de overslag van goederen, die via de Enge IJssel werden vervoerd. De opbrengsten waren voor de kasteelheer. Uit een aantekenboekje uit 1769 (foto-archief van IJsselstein), blijkt namelijk, dat "de boerewooning leggende aan den Enge IJssel", tot de Domeinen behoorde.
Halverwege de 19e eeuw werd aan de andere zijde van de Lage Dijk een tweede boerderij met schuren gebouwd (Lage Dijk 42). Hierdoor is, gezien vanaf de Looije Brug, een evenwichtig en markant geheel in het open polderland ontstaan.

Beschrijving

Op de kruising van Lagedijk en Enge IJssel, die respectievelijk in noord-zuid en oost-west richting de Loijepolder doorsnijden bevindt zich een bakstenen boogbrug met keersluis uit 1638, de Looije Brug genaamd. Vanaf de Looije Brug heeft men in zuidelijke richting zicht op de Lekdijk, in noordelijke richting op de met bomen omzoomde Lage Dijk. Westelijk ziet men de kerktorens van IJsselstein en oostelijk het populierenbos aan de Hoge Dijk.
Aan de kade op de zuidoever van de Enge IJssel bevinden zich twee boerderijen met bijgebouwen. Oostelijk van de Lage Dijk ligt een langhuisboerderij uit 1917 (Lage Dijk 23) ter vervanging van een 18e eeuwse voorganger. Links van de boerderij bevindt zich een 18e eeuws bakhuis annex duivenhuis en verder staan op het erf enkele schuren. Evenwijdig aan de Lage Dijk staat naast de boerderij een rij leilinden.
Ten westen van de Lage Dijk bevindt zich een 19e eeuwse dwarshuisboerderij (Lage Dijk 42) met hiernaast een schuur. Erachter staat een dwarsgeplaatste schuur.

Waardering

Het ensemble rond de Looije Brug (1638) is een historisch waardevol geheel, dat in hoofdlijnen reeds in de 18e eeuw aanwezig was. (De boerderij Lage Dijk 23 met bakhuis en enkele schuren, waaronder één aan de overzijde van de Lage Dijk).

De toevoeging van een boerderij aan de overzijde van de Lage Dijk (Lage Dijk 42), in de 19e eeuw, heeft een bijdrage geleverd in de evenwichtige opzet van het ensemble. Het is één van de zeldzame voorbeelden van een gaaf bewaard boerderij-complex in de gemeente IJsselstein. De markante ligging van de gebouwen in het open landschap draagt sterk bij tot de waarde van het geheel.

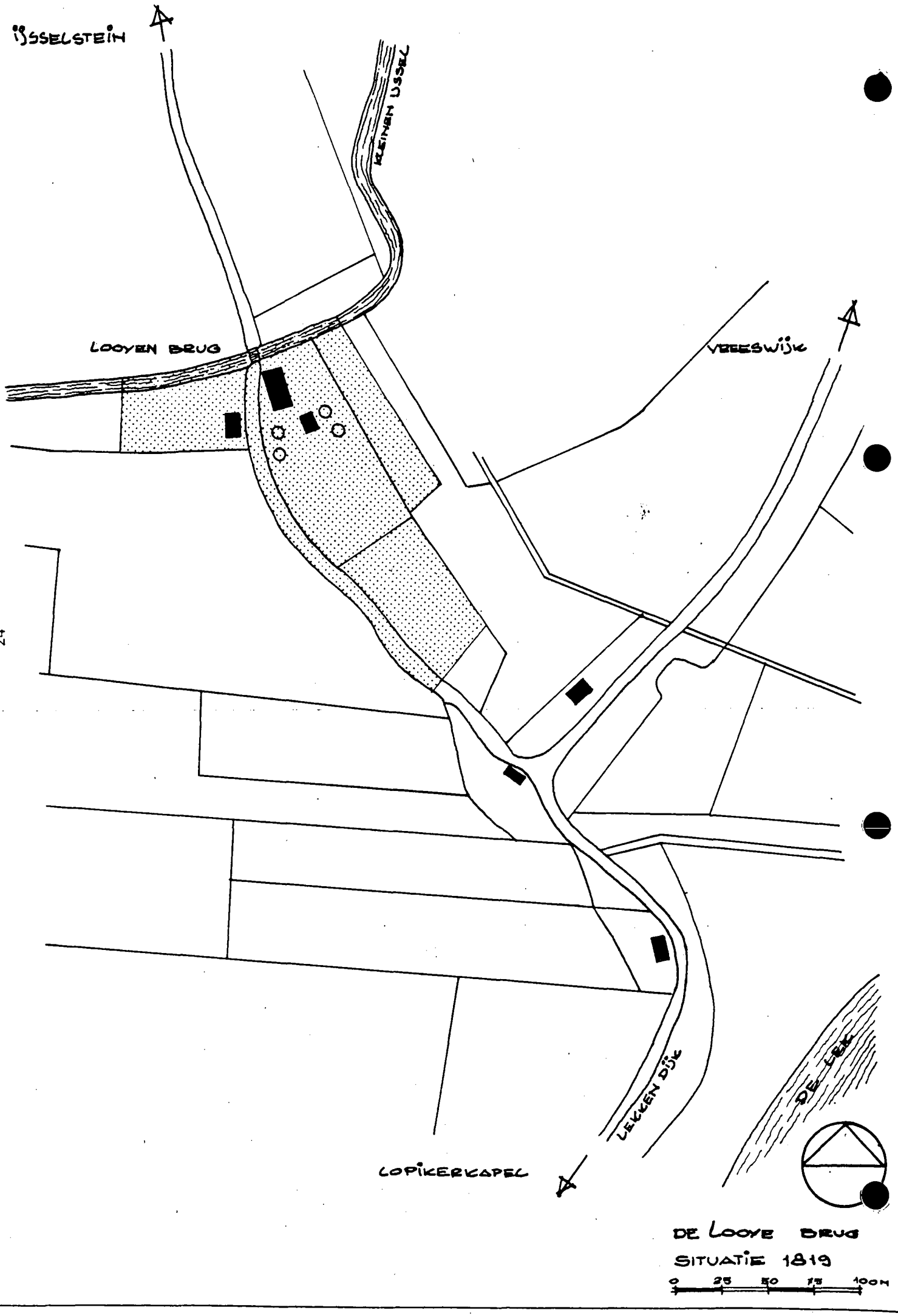
IJSSELSTEIN
KLEINEN IJSSEL
LOOYEN BRUG
VREESWIJK
LEKKEN DIJK
DE LEK
LOPIKERKAPEL
DE LOOYE BRUG
SITUATIE 1819
0 25 50 75 100M

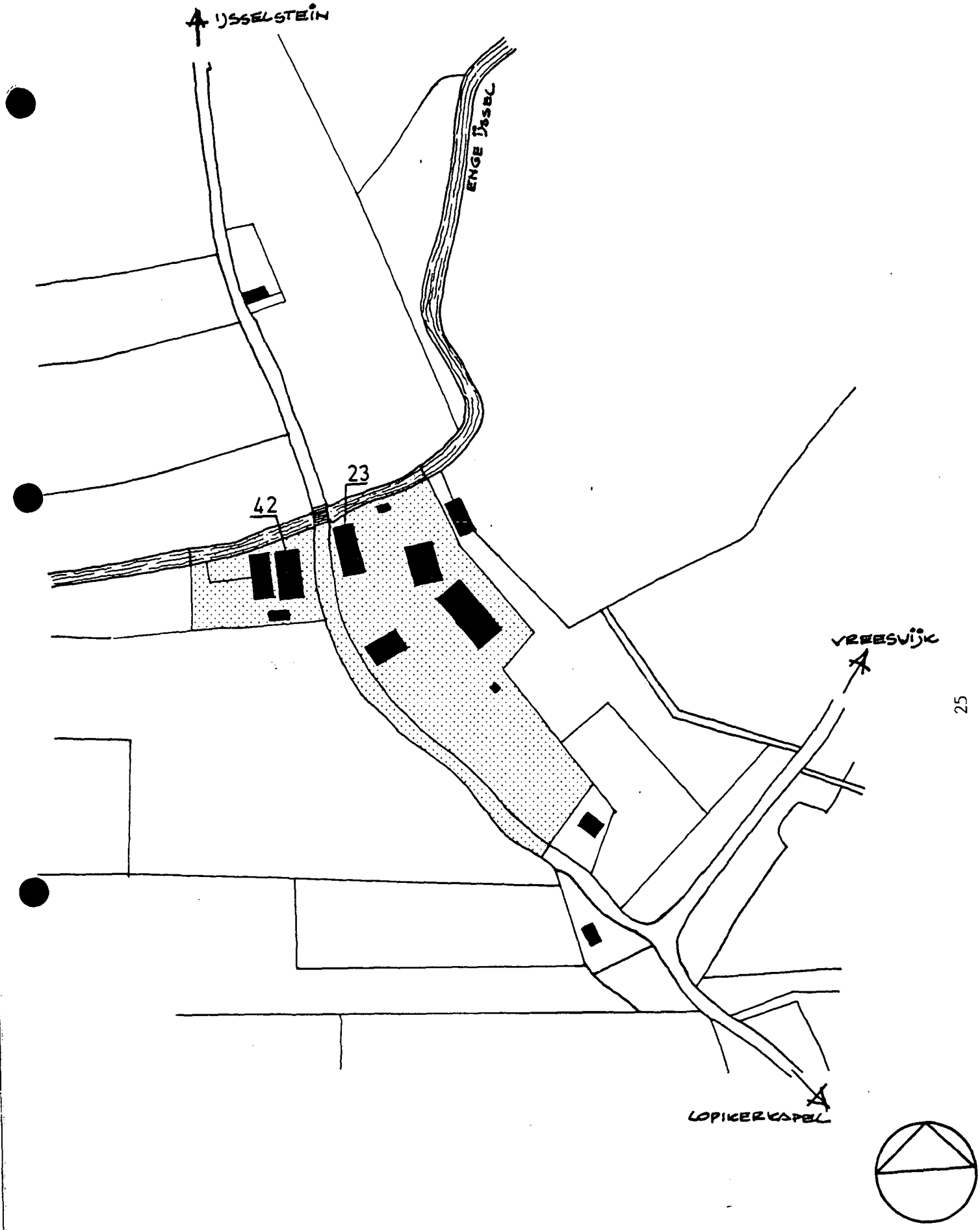

DE LOOYE BRUG

HUIDIGE SITUATIE

25 50 100 M

Noord IJsseldijk (nr. 10, 43, 45 en 53)

Geschiedenis

De Noord IJsseldijk is een aan de oostzijde van de Hollandse IJssel gelegen oude IJsseldijk, waarschijnlijk aangelegd aan het begin van de 10e eeuw, tijdens de bloei van het Frankische Rijk en loopt van de stad naar Achthoven.
De tussen de Hollandse IJssel en de Noord IJsseldijk gelegen gronden en deel uitmakend van de polder IJsselveld, bestaan uit hoger gelegen oevergrond, welke rond de 9e eeuw reeds ontgonnen werd in een onregelmatig blokpatroon.
Aan de oostzijde van de Noord IJsseldijk liggen gronden welke tussen de 11e en 13e eeuw werd ontgonnen in een strookverkavelingspatroon.
Aan het begin van deze dijk lag aan de westzijde een boerderijencomplex, bestaande uit 3 tot 5 boerderijen met bijgebouwen te zien op de kadastrale minuut van 1819.
Dit complex was het eigendom van één familie. Ten noorden van dit complex lag van 1738 tot 1770 de eerste vestigingsplaats van de Hernhutters. Het was een herenhuis genaamd 's Heerensdijk, met bijgebouwen aan de Hollandse IJssel en een kleiner huis direct aan de Noord IJsseldijk. De Hernhutters waren van oorsprong om hun protestantse geloof verdreven vluchtelingen uit Bohemen en Moravië die, onder leiding van graaf Nicolaas Ludwig von Zinzendorf in Saksen, een christelijke groepering vormden met zeer grote zendingsactiviteiten. Ook in Amsterdam vormde zich onder welgestelde Doopsgezinden een Hernhutterkring. Spangenberg, naaste medewerker van Von Zinzendorf, kwam, toen hij in Amsterdam was om te zien of er mogelijkheden waren voor een overzeese broedergemeenschap, in contact met Jacob Schellinger. Deze Schellinger kocht (in 1736) voor de Hernhutters land aan de Hollandse IJssel in de baronie IJsselstein, nadat Marie Louise van Oranje had verklaard bereid te zijn emigranten in haar baronie op te nemen.
Het huis 's Heerendijk werd gebouwd naar een ontwerp van de timmerman Christiaan David, afkomstig uit Moravië. De Hernhutters ondervonden echter moeilijkheden van de kant van de heersende kerk en het burgelijk bestuur te IJsselstein, wat leidde tot de opheffing van de gemeenschap en vertrek ervan naar Zeist en de verkoop en afbraak van de gebouwen in 1770.

Beschrijving

De percelen waarop de bebouwing zich bevindt, zijn gelegen aan het begin van de Noord IJsseldijk aan een bocht in de Hollandse IJssel. De bebouwing is bereikbaar via een toegangsweg welke haaks op de Noord IJsseldijk staat. Aan het einde van deze toegangsweg staan twee langhuisboerderijen (nr. 43 en 45). De boerderijen liggen met hun voorgevel georiënteerd op de Hollands IJssel en worden hiervan gescheiden door een grindstrook met leilinden. Beide boerderijen hebben haaks op de achtergevel een schuur.
Aan de overzijde van de Noord IJsseldijk bevindt zich een daglonerswoning (nr. 10) uit 1903. Dit alles maakte deel uit van het van oorsprong grotere boerderijencomplex.
Ten noorden van de boerderijen nr. 43 en 45 bevindt zich een restant van wat ooit de eerste vestigingsplaats van de Hernhutters in Nederland was (1738-1770), namelijk het voormalige bakhuis. Het pand is nu geheel opgenomen in een moderne villa (nr. 53) en slechts in z'n oorspronkelijke vorm zichtbaar vanaf de Hollandse IJssel.

Waardering

Het gebied aan de Noord IJsseldijk is van groot historisch belang vanwege het feit, dat zich hier nog een in vrij goede staat verkerend deel van één van de weinige boerderijencomplexen in de gemeente IJsselstein bevindt en het restant van de voormalige Hernhuttersnederzetting. De ligging aan de Hollandse IJssel, het zicht hierop en de weilanden op de andere oever is van grote landschappelijke waarde.

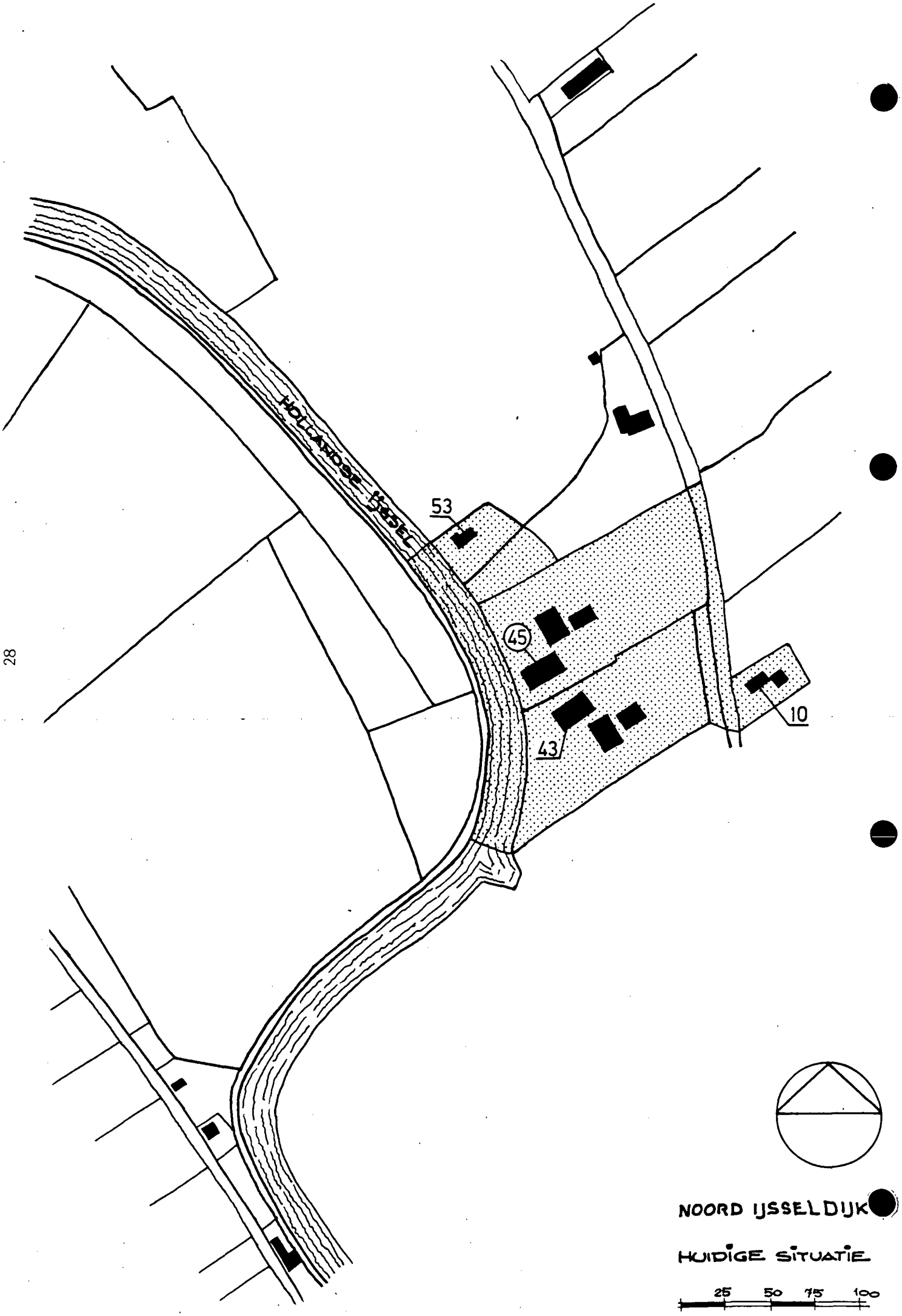
HOLLANDSE IJSSEL
53
45
43
10
NOORD IJSSELDIJK
HUIDIGE SITUATIE
25
50
75
100

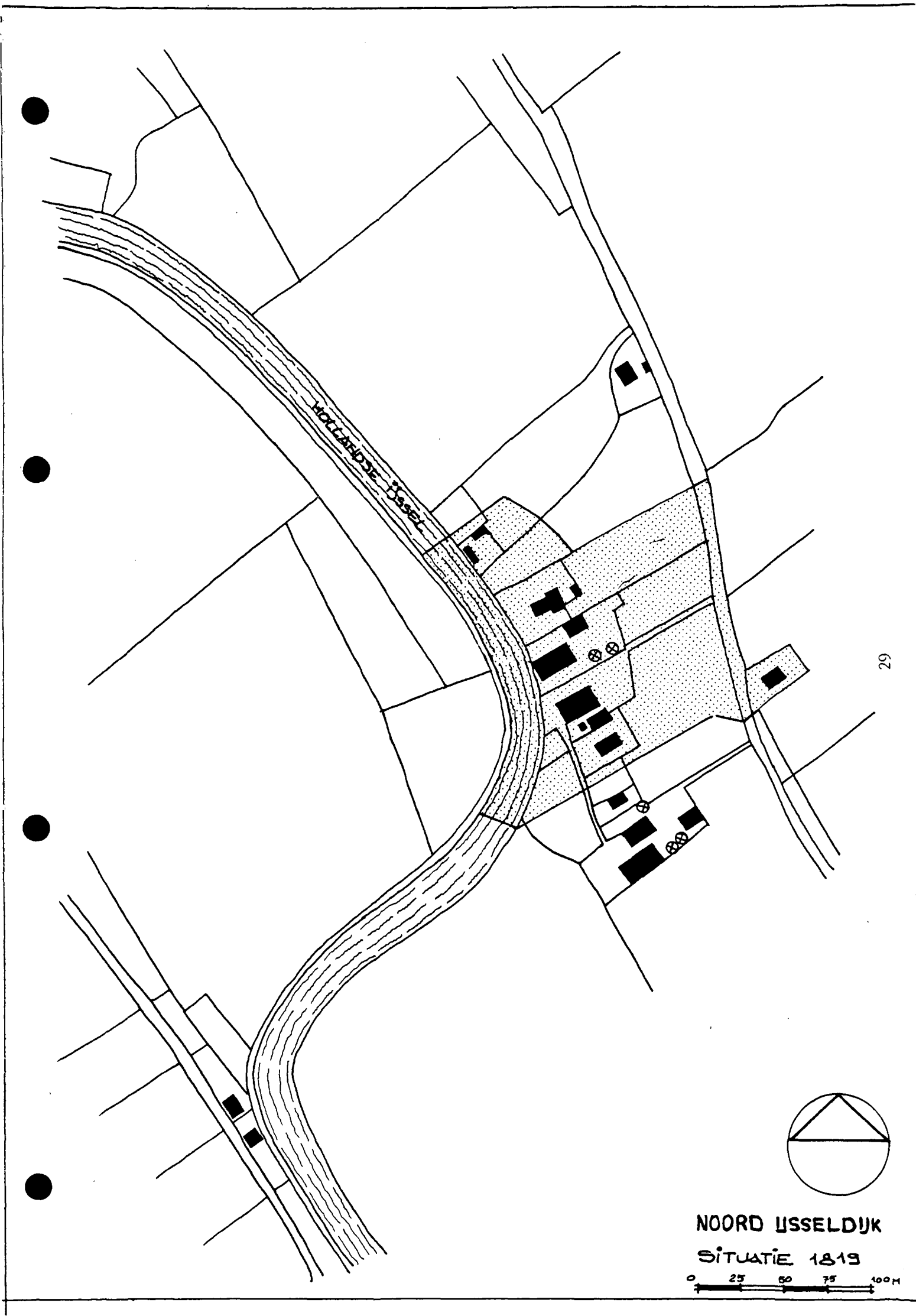
HOLLANDSE IJssel
NOORD IJSSELDIJK
SITUATIE 1819
0 25 50 75 100 M

Poortdijk

Geschiedenis

De Poortdijk is gelegen aan de noordoostzijde van de IJsselsteinse binnenstad, in het verlengde van de IJsselstraat. Tussen Poortdijk en IJsselstraat ligt de IJssel met hierover een brug.
De Poortdijk moet tussen 1650 en 1740 zijn aangelegd. Ze staat namelijk nog niet op de plattegrond van Blaue (1650), maar wel op de baroniekaart uit 1740. Vermoedelijk speelde het toegenomen belang van het interlokale verkeer een rol bij de aanleg van de Poortdijk. In de 18e eeuw werd de mobiliteit van de bevolking steeds groter door de toename van de betekenis van het rijtuig als algemeen vervoermiddel.
Dit vereiste een uitbreiding van het wegennet. In het specifieke geval van IJsselstein speelt de grotere betekenis van de handel in de 18e eeuw vermoedelijk ook een rol bij de aanleg van deze nieuwe weg. De Poortdijk vormde een verbinding met Utrecht via de Utrechtseweg die haar halverwege kruist. Deze weg was ook reeds in 1740 aanwezig. De Poortdijk eindigt in de Noord IJsseldijk, die in noordelijke richting naar De Meern en Montfoort leidt. De weg is iets verhoogd gelegen.
De historisch waardevolle bebouwing langs de noordoostzijde van de Poortdijk houdt direct verband met de ligging aan de IJssel. Tot het begin van deze eeuw lag hier de aanlegplaats voor (stoom)boten uit Utrecht. Ook de IJsselbrug, die vanaf ongeveer 1850 op de huidige plaats ligt, moet vanwege wachttijden e.d. een gunstige invloed hebben gehad op de klandizie van café "De Strik" met de daarbij behorende uitspanning en feestzaal (resp. Poortdijk 7-9, 11 en 13).
Het pand Eiteren 2 is een brugwachterwoning uit het einde van de vorige eeuw, die is gebouwd op de plek van een voorganger. Het pand is zo gesitueerd, dat vanuit het huis de scheepvaart goed in de gaten kon worden gehouden.

Beschrijving

De Poortdijk is een iets verhoogde weg gelegen in het verlengde van de IJsselstraat, ten noordoosten van de IJsselsteinse binnenstad. Tussen de IJsselstraat en de Poortdijk ligt de IJssel met hierover de IJsselbrug. Aan de noordoostzijde van de Poortdijk liggen vóór de brug een voormalige brugwachterwoning (Eiteren 2) en direct bij de brug, aan de overkant van de straat, een houten brugwachtershuisje. Aan de overkant van de IJssel ligt het voormalige café "De Strik" (Poortdijk 7-9) met een bij het café behorende uitspanning (Poortdijk 13). De achter het café gelegen schuur uit 1907 had voorheen een bestemming als feestzaal (Poortdijk 11).

Waardering

De Poortdijk met de aan de noordoostzijde hiervan gelegen nog gave historisch gegroeide bebouwing vormt een waardevol geheel vanwege de historisch/functionele relatie van de bebouwing met z'n omgeving, die voortvloeit uit de ligging aan de IJssel en de nabijheid van de stad IJsselstein. Het geheel functioneert daardoor als een pleisterplaats.

„DE STRIK,"

Café-Restaurant. Uitspanning.

Groote Concertzaal.

Aanlegplaats der Stoombooten.

W. BLEIJENBERG.

Groote gelegenheid tot berging van RIJWIELEN.

oude advertentie van café "De Strik"
(Poortdijk 7-9).

Poortdijk/IJsselbrug (winter 1986).
v.l.n.r.: Eiteren 2, brugwachtershuisje,
IJsselbrug, Poortdijk 11, Poortdijk 7-9
en Poortdijk 13.

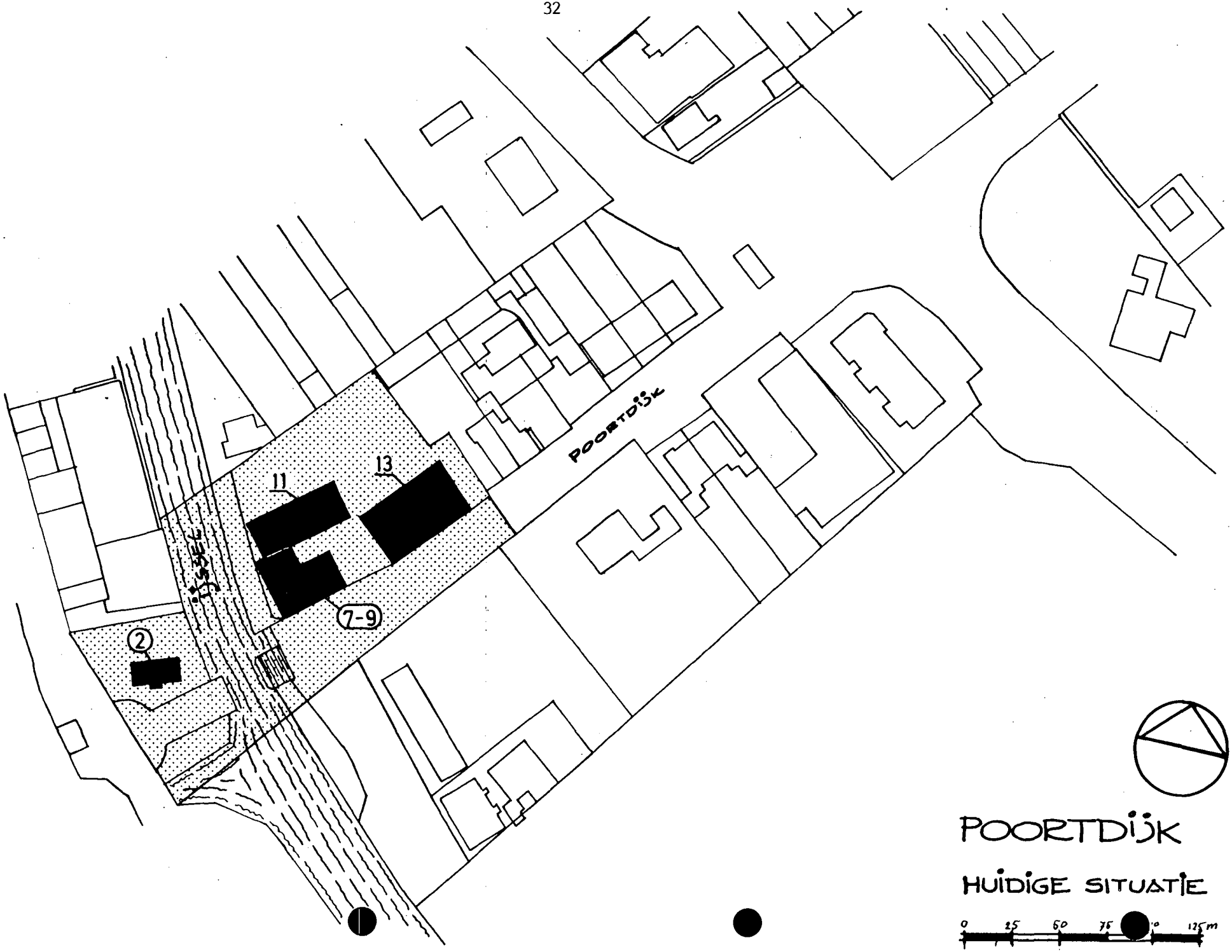
POORTDIJK
11
13
7-9
2
IJSSEL
POORTDIJK
HUIDIGE SITUATIE
0 25 50 75 100 125m

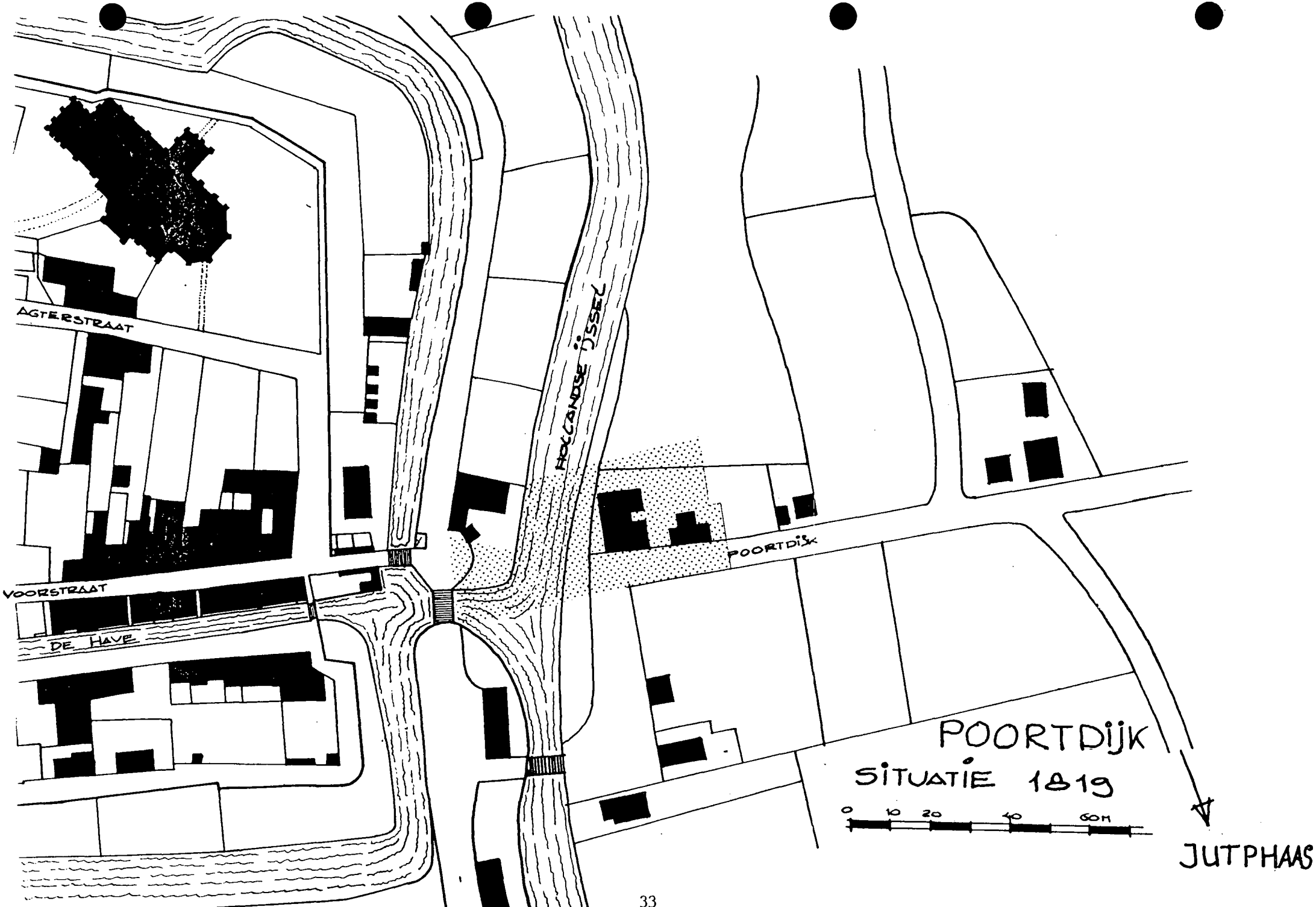
AGTERSTRAAT
VOORSTRAAT
DE HAVE
HOLLANDSE IJSSEL
POORTDIJK
POORTDIJK
SITUATIE 1819
0 10 20 40 60M
JUTPHAAS

Literatuur:

Bestemmingsplan IJsselstein, Landelijk gebied Noord.

H. Brugman en C.H. Peters,
Oud. Nederlandsche steden, Leiden.

Mr. S.J. Fockema Andreae en Dr. E.H. ter Kuile,
Duizend jaar bouwen in Nederland: Deel I. De bouwkunst van de Middeleeuwen; Amsterdam 1958.

Dr. J. Meerdink,
Het huis 's Heerendijk en zijn bewoners; Historische Kring IJsselstein, 1980 no. 14 p. 5-22 en no. 15 p. 1-14.

A.E.J. Morris,
History of urban form. Prehistory to the Renaissance, Londen 1972.

R.D.M.Z.,
Toelichting bij het besluit tot vaststelling van een beschermd stadsgezicht in IJsselstein, Zeist 1966.

Drs. A. Steegh,
Monumentenatlas van Nederland; 1100 Historische Nederzettingen in kaart, Zutphen 1976.

W.F.J. den Uijl,
De Lopikerwaard: Deel I. Dorp en kerspel tot 1814; Utrecht 1960.

F.A.J. Vermeulen,
Handboek tot de geschiedenis der Nederlandsche bouwkunst, Den Haag 1931.

Grenspaal en obelisk (links) met "IJsseldam" erop. Ze staan onder aan de Lekdijk, op de grens van de gemeenten IJsselstein en Nieuwegein. (foto winter 1986)

Historische geografische structuren

Achtersloot

In noordwest-zuidoost richting gelegen 10e eeuwse dijk, die naast waterkering ook een functie als verbindingsweg tussen IJsselstein en de weg naar Montfoort vormde. De dijk is landschappelijk fraai gelegen op de grens van het hoge oeverland aan de oostzijde en de lage komgronden aan de westzijde ervan.
Aan de oostzijde is de Achterslootse Wetering gelegen, die reeds uit de 11e eeuw stamt, waarlangs straatbomen zijn geplant.
De dijk volgt nog haar oorspronkelijke tracée, m.u.v. het gedeelte binnen de bebouwde kom. De weg is echter verbreed. Dijk, wetering en bomen vormen een historisch en landschappelijk waardevol geheel, met name wat betreft het deel buiten de bebouwde kom.

Benschopperwetering

De Benschopperwetering ligt aan de zuidwest kant van de stad en is een rond de 11e/12e eeuw aangelegde watergang ter ontwatering van Polder Broek.
Oorspronkelijk stond de wetering rechtstreeks in verbinding met de Hollandse IJssel. Door de bouw van het kasteel, en later de aanleg van de stad, werd de wetering verlegd langs de huidige Hoge Biezen. De Benschopperwetering is van historische waarde als oude watergang en oude verbindingsroute voor de schuiten van Polsbroek en Benschop naar de IJssel.

Heeschwijkse kade

Met struikgewas begroeide en als oostgrens van Polder Broek dienende 13e eeuwse kade waarlangs een afwateringssloot is gelegen, waarover halverwege het gemaal "De Hoekse Molen" is gebouwd. Het geheel is van waarde vanwege de functionele relatie tussen de sloot en het gemaal en met name als gaaf overblijfsel van een kade met houtwal.
Een degelijke kade vormde het einde van een polder als bescherming tegen het water uit de naburige polders (in dit geval Heeschwijk).

Hoge Dijk

De Hoge Dijk ligt aan de zuidoost kant van de stad, op de westoever van de Hollandse IJssel. De Hoge Dijk is een voormalige IJsseldijk, aangelegd in de 10e eeuw en volgt nog deels het tracée van deze dijk.
De Hoge Dijk is van historische waarde als voormalige IJsseldijk en een van de oudste wegen in de gemeente IJsselstein.

IJsseldam

De IJsseldam maakt thans deel uit van de Lekdijk tussen het Klaphek en de kruising van de Lekdijk met de Lage Dijk. De dam werd in 1285 aangelegd in verband met de wateroverlast die werd veroorzaakt door de open verbinding tussen de Lek en de Hollandse IJssel. In de 17e eeuw werd in de dam een spuisluis aangelegd, die verzanding van de IJssel moest tegen gaan.
Het sluisje is in 1950 gesloopt. Omstreekt 1950 is vermoedelijk ook de obelisk geplaatst met de tekst "IJsseldam".
De IJsseldam is van grote historische waarde als een nog gaaf onderdeel van de middeleeuwse waterhuishouding van de Lopikerwaard.

Jaagpad

Langs de westoever van de Hollandse IJssel is in de eerste helft van de 17e eeuw een jaagpad aangelegd.
Het liep vanaf de Lekdijk tot aan Oudewater. Het tracée van het jaagpad is ten noorden van de stad ongewijzigd gebleven, aan de zuidkant echter nauwelijks meer aanwezig. Het jaagpad is als historisch geografisch element van waarde voor de gemeente IJsselstein.

Noord IJsseldijk

In noordwest-zuidoost richting gelegen 10e eeuwse dijk, die naast waterkering ook een functie als verbindingsweg tussen IJsselstein en Achthoven vormde. De dijk is landschappelijk fraai gelegen op de grens van het hoge oeverland aan de westzijde en de lage komgronden aan de oostzijde ervan.
Aan de oostzijde van de dijk liggen tevens enkele boomgroepen.
De dijk volgt nog haar oude tracée, m.u.v. het gedeelte vanaf de Planetenbaan, in zuidoostelijke richting. Het meest waardevolle overblijfsel van de dijk op zich is gelegen binnen de bebouwde kom (tussen Planetenbaan en Zomerdijk), waar zij nog haar oorspronkelijke hoogte en breedte bezit.

Paardenlaan

De Paardenlaan is een oostwest lopende laan, gelegen tussen de Panoven en de Hoge Biezen, aangelegd in 1759 en sinds die tijd beplant met linden.
Aan de noordzijde van de Paardenlaan stroomt de voormalige stadsgracht die via duikers uitmondt in de Hollandse IJssel. Aan de westzijde van de Paardenlaan stond op een eiland in de stadsgracht de Hoge Biezenmolen welke de polders Over Oudland en Hoge Biezen bemaalde. De molen is rond 1880 afgebroken. Momenteel bevindt zich er een electrisch gemaal.
De naam "Paardenlaan" is afkomstig van het paardenkerkhof dat vóór 1759 op deze plaats was gelegen.
De Paardenlaan is van grote historische waarde als een van de oudste en langste lindenlanen van Nederland. Tevens van historische waarde als begrenzing van de oude stad (14e/15e eeuw).

Paardenlaan IJsselstein gezien vanaf de Panoven (winter 1986).

Archeologische monumenten en meldingsgebieden in de gemeente IJsselstein.

Volgens de archeologische kaart van de provincie Utrecht, bijgesteld in december 1986 door de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort.

Kaartblad 31 G

nr. 14	Topografische aanduiding	:	129.66/452.22
	benaming	:	polder IJsselveld
	type	:	terrein waarin bewoningssporen uit de late IJzertijd en Romeinse tijd
nr. 15	Topografische aanduiding	:	129.56/450.24
	benaming	:	Neder Oudland
	type	:	terrein waarin bewoningssporen uit de late IJzertijd en Romeinse tijd

Kaartblad 31 H

nr. 17	Topografische aanduiding	:	130.14/451.30
	benaming	:	
	type	:	terrein waarin bewoningssporen uit de late IJzertijd en Romeinse tijd

Kaartblad 38 F

nr. 8 (M)	Topografische aanduiding	:	131.74/447.92
	benaming	:	
	type	:	terrein waarin fundering van een middeleeuws klooster (O.L. Vrouwenberg)
nr. 9 (M)	Topografische aanduiding	:	131.32/448.10
	benaming	:	
	type	:	terrein waarin het voormalig middeleeuwse versterkte huis IJsselstein
nr. 14	Topografische aanduiding	:	130.90/448.90
	benaming	:	Eiteren
	type	:	terrein waarin sporen van een nederzetting uit de (vroege en) late middeleeuwen en van een middeleeuwse kerk

Archeologische objecten (aanvulling)

Kaartblad 31 G

Topografische aanduiding	:	127.5/450.7
benaming	:	Hoekse Molen
type	:	terrein van de Hoekse molen in Polderbroek waarin fundering uit de 16e eeuw en uit 1805

Topografische aanduiding	:	129.4/449.6
benaming	:	Achtermolen
type	:	terrein van de Achtermolen waarin fundering uit de 16e eeuw

Topografische aanduiding	:	130.35/450.0
benaming	:	Voormolen
type	:	terrein van de Voormolen met mogelijk de 16e eeuwse fundering nog aanwezig

Topografische aanduiding	:	
benaming	:	Hogebiezenmolen
type	:	terrein van de voormalige Hogebiezenmolen met mogelijk 17e eeuwse fundamenten nog aanwezig